AMAR CHITRA KATHA

Vol 862

सावित्रीबाई आणि जोतिराव फुले

शिक्षणद्वारे दडपशाहीशी लढा

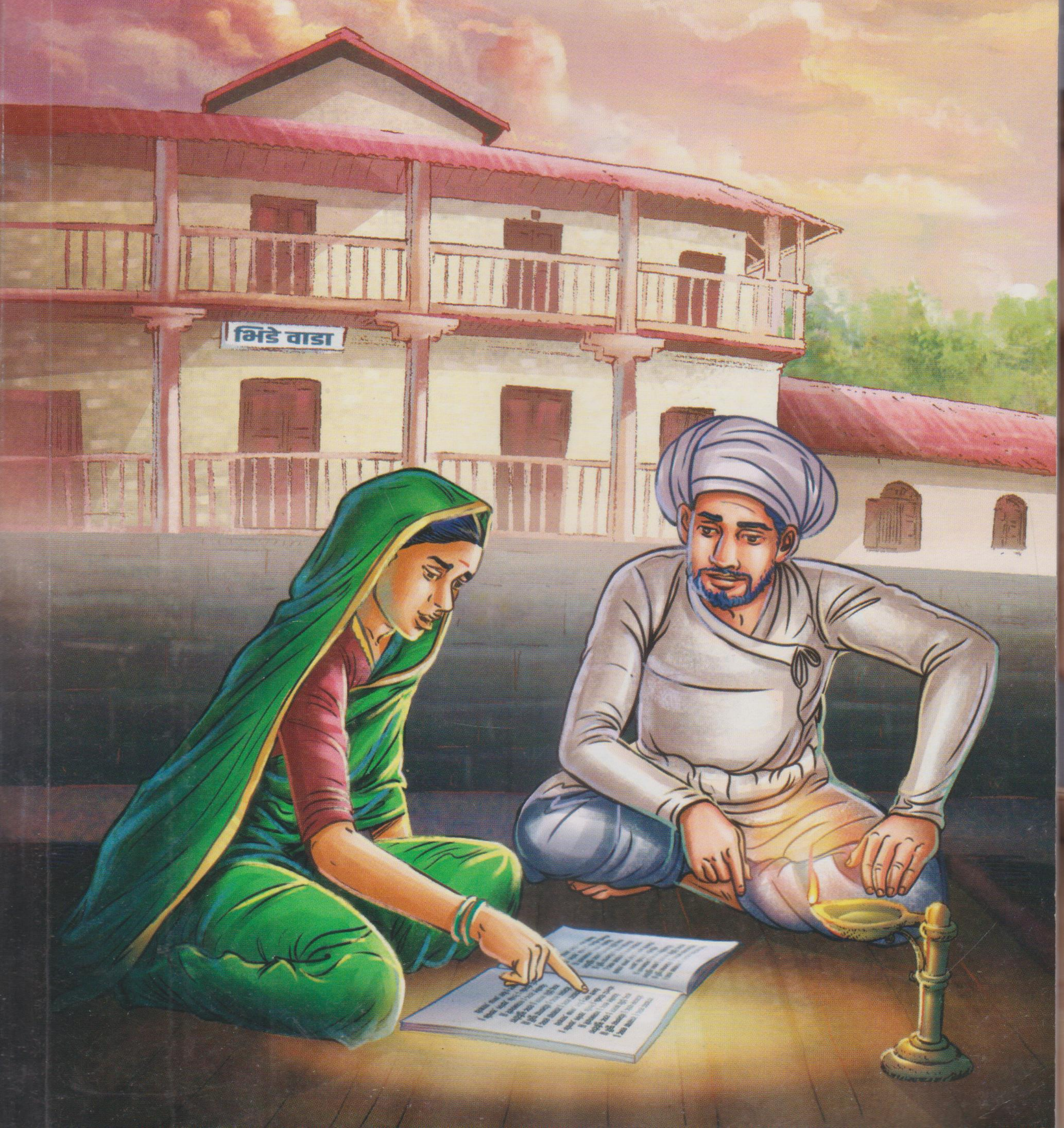

सावित्रीबाई आणि महात्मा जोतिराव फुले

शिक्षणद्वारे दडपशाहीशी लढा

Author
Sanjana Kapur

Published by
Amar Chitra Katha Pvt. Ltd.

MARATHI

ISBN — 978-93-6127-655-2

© Amar Chitra Katha Pvt. Ltd, April 2024
All rights reserved. This book is sold subject to the condition that the publication may not be reproduced, stored in a retrieval system (including but not limited to computers, disks, external drives, electronic or digital devices, e-readers, websites), or transmitted in any form or by any means (including but not limited to cyclostyling, photocopying, docutech or other reprographic reproductions, mechanical, recording, electronic, digital versions) without the prior written permission of the publisher, nor be otherwise circulated in any form of binding or cover other than that in which it is published and without a similar condition being imposed on the subsequent purchaser.

सावित्रीबाई आणि महात्मा जोतिराव फुले

शिक्षणद्वारे दडपशाहीशी लढा

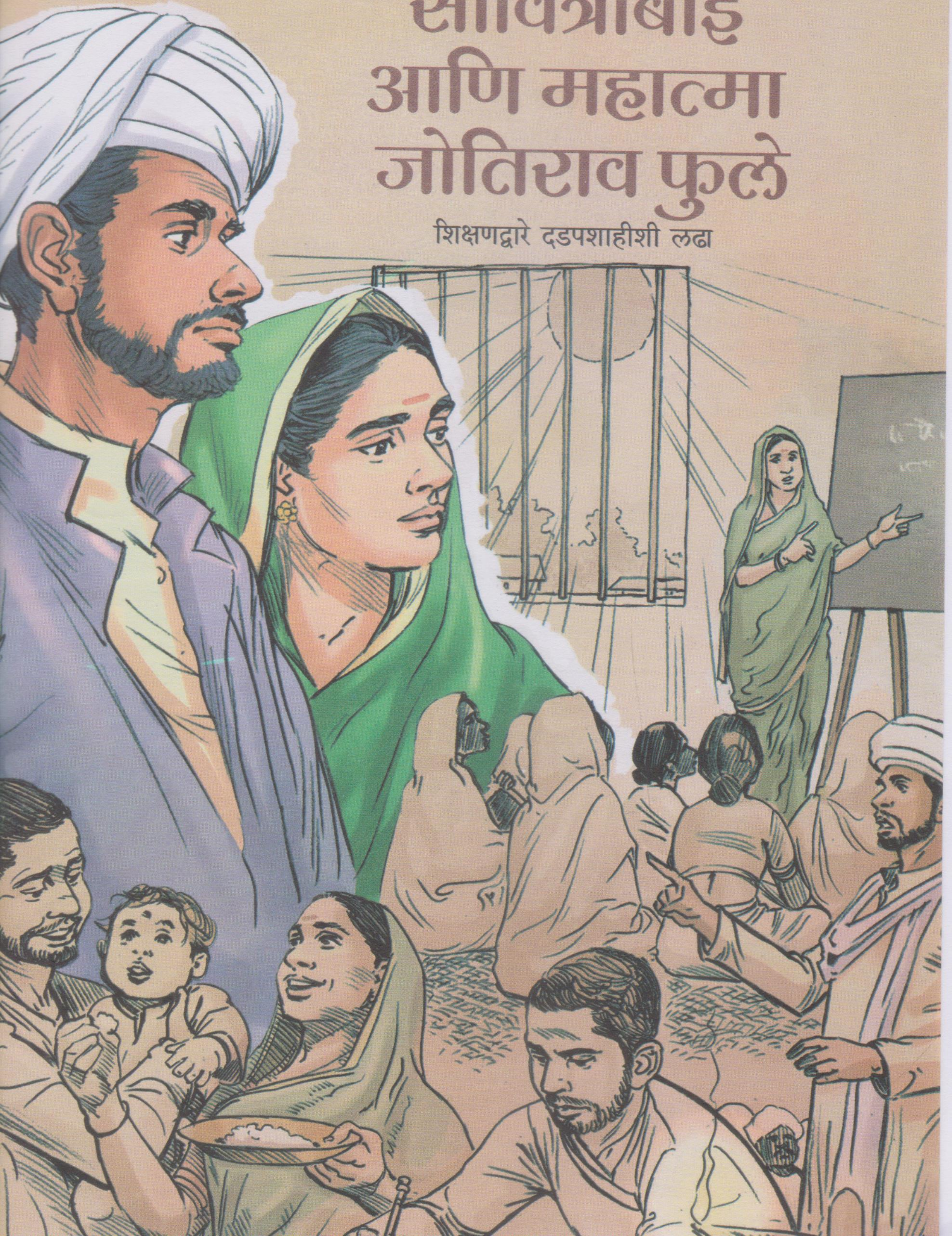

तुमच्या मुळापर्यंतचा मार्ग संस्थापक
संपादक: अनंत पै

जेव्हा भारतीय त्यांच्या लाहानपणात डोकावून पाहतात, तेव्हा अनेकांना त्यांच्या लाहानपणी अमर चित्र कथेच्या कॉमिक्सचा महत्त्वाचा सहभाग आठवतो. अमर चित्रकथेने त्यांना प्रथम वैभवशाली वारशाची झलक दिली. अमर चित्रकथा १९६७ मध्ये सादर केले गेले असल्याने, आता निवडण्यासाठी ५०० हून अधिक अमर चित्र कथा शीर्षके आहेत. तसेच १०० दशलक्ष पेक्षा जास्त प्रती जगभरात विकल्या गेल्या आहेत.

आता, अमर चित्र कथा शीर्षके संपूर्ण भारतभरातील १०००+ पुस्तकांच्या दुकानांमध्ये अधिक प्रमाणात उपलब्ध आहेत. जर तुम्हाला तुमच्या जवळच्या पुस्तकांच्या दुकानात प्रवेश नसेल, तर तुम्ही www.amarchitrakatha.com या आमच्या ऑनलाइन स्टोअरमधून सर्व शीर्षके खरेदी करू शकता. आम्ही जगात कुठेही जलद वितरण प्रदान करतो. आमच्या शीर्षकांच्या खजिन्यातून तुमच्या आवडीची शीर्षके शोधणे तुमच्यासाठी सोपे व्हावे म्हणून, पुस्तकांची मांडणी आता सहा श्रेणींमध्ये केली आहे.

महाकाव्ये आणि पौराणिक कथा
महाकाव्ये आणि पुराणांमधील सर्वोत्तम ज्ञात कथा

भारतीय क्लासिक्स
भारतीय साहित्यातील मंत्रमुग्ध करणाऱ्या कथा

दंतकथा आणि विनोद
सदाहरित लोककथा, दंतकथा आणि शहाणपण आणि विनोदाच्या कथा

धाडसी
भारतातील शूर पुरुष आणि स्त्रियांच्या प्रेरक कथा

विचारवंत
समाजसुधारक आणि राष्ट्रनिर्मात्यांच्या प्रेरणादायी कथा

समकालीन अभिजात
आधुनिक भारतीय साहित्यातील सर्वोत्तम

संशोधन आणि स्क्रिप्ट: संजना कपूर
कला आणि मुखपृष्ठ : दुर्गेश वेल्हाळ
रंग: सांझिया मयेकर
कव्हर कलर्स: प्रकाश एस.
पत्रे : भवानी नाडगोंडे

संपादकीय टीम: कृतिका नायर, केवा गोखले, शक्ती भारती
डिझाइन टीम: तिथी दीक्षित, एस.जी. अभिरामी, श्रीनाथ मालोलन
कला दिग्दर्शिका: रितोपर्णा हाजरा
ग्रुप आर्ट डायरेक्टर: सॅव्हियो मस्करेन्हास
सहयोगी संपादक: तृप्ती नैनवाल
कार्यकारी संपादक: रीना इत्तेराह पुरी

AMAR CHITRA KATHA PVT. LTD
©Amar Chitus Katla Pvt. Ltd, April 2004
Facebook: The Amar Chitra Katha Studio | Instagram: @amarchitrakatha | Twitter: @ACKComics | YouTube: Amar Chitra Katha

ACK कॉमिक्स ॲपवर अमर चित्र कोठाच्या डिजिटल लायब्रीमध्ये प्रवेश. Vaid digital amarchitrakatha.com किंवा कोड

तुम्ही आता तुमच्या चीवूनचा भाग म्हणून ACK Learn सह ACK कथा मिळवू शकता,
अनन्य शिक्षण प्लॅटफॉर्म जे या कथा तुमच्या शाळेत विविध कार्यशाळेसह आणते.
www.ack.com वर शोधा किंवा ackharn@ack-media.com वर आम्हाला लिहा

सावित्रीबाई आणि महात्मा जोतिराव फुले

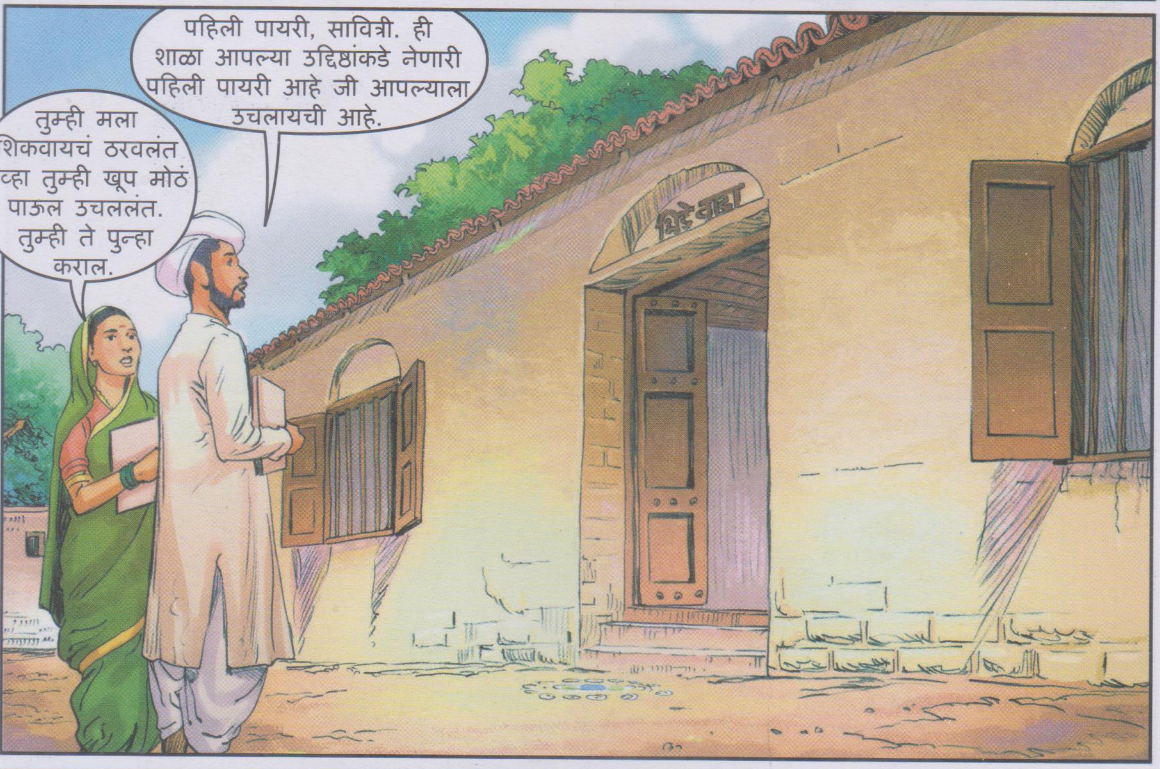

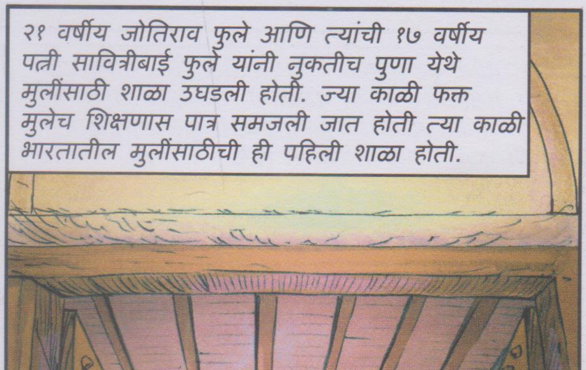

*आता पुणे म्हणतात.

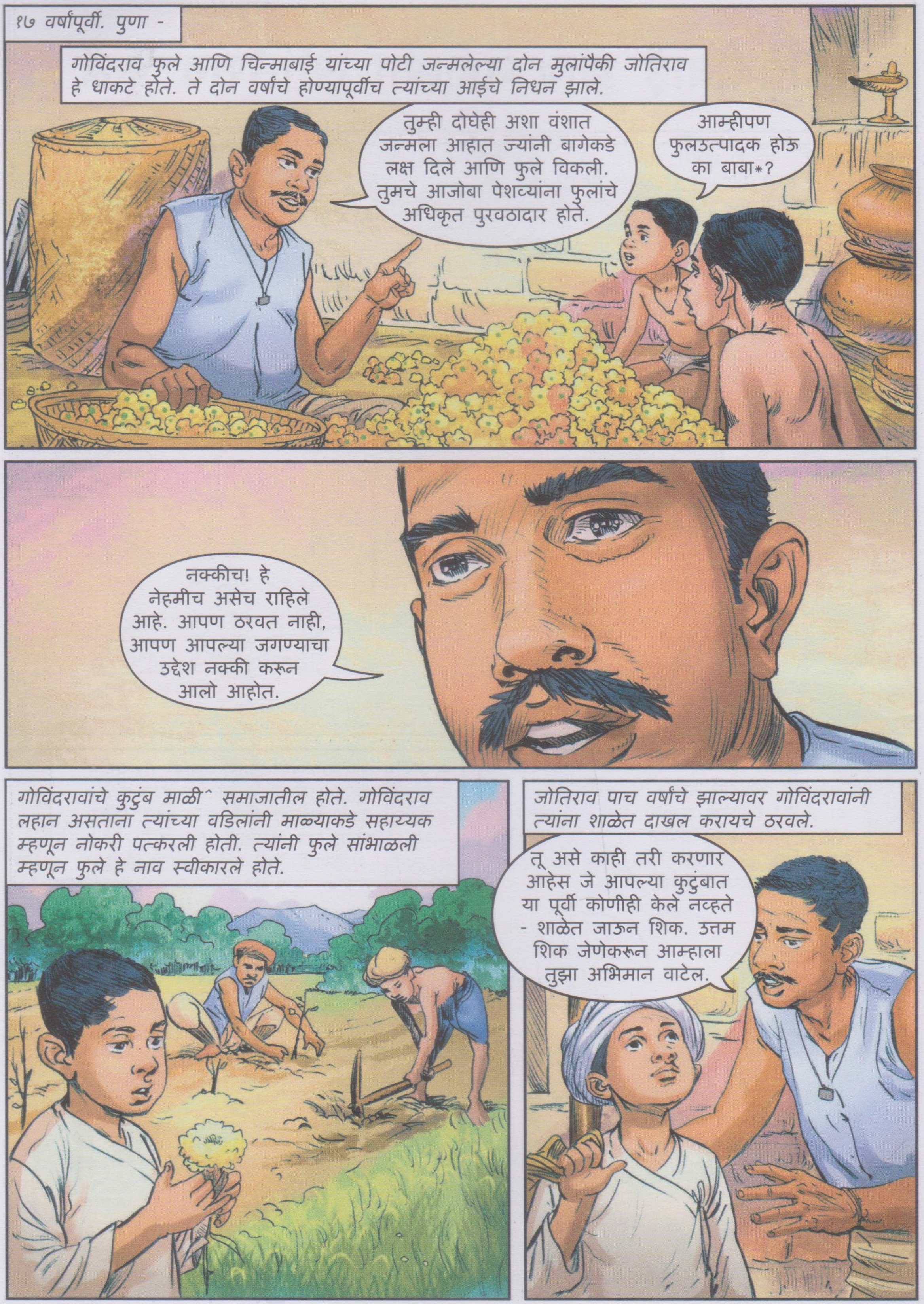

*वडील मराठीत

^एक शोषित जात ज्याचा मुख्य

जोतिराव हे हुशार बालक होते आणि त्यांना ज्ञानाची तळमळ होती.
बाबा, आज मी सूर्य आणि ग्रहांबद्दल जाणून घेतले.
खूप छान ज्योति आता ये आणि मला मदत कर.
एक दिवस -
गोविंद, तू तुझ्या मुलाला शाळेत का पाठवत आहेस? तू त्याचे बुद्धी भ्रष्ट करणार आहेस. शिक्षण फक्त आम्हा ब्राह्मणांसाठी आहे. तू तुझ्या मुलाला शिकवून शास्त्राच्या विरोधात जात आहेस. शेवटी त्याला शेतात बाग काम करायचे आहे, मग कशाला हा सगळा त्रास?
गोविंद राव हे देवभक्त होते आणि हे शब्द त्यांच्या मनात घर करून राहिले.
मला ज्योतीला शाळेतून बाहेर काढायचं आहे. समाजाच्या रोषाला सामोरे जाण्यापेक्षा ते बरे होईल.
त्यामुळे जोतिरावांना शाळेतून काढून टाकण्यात आले.

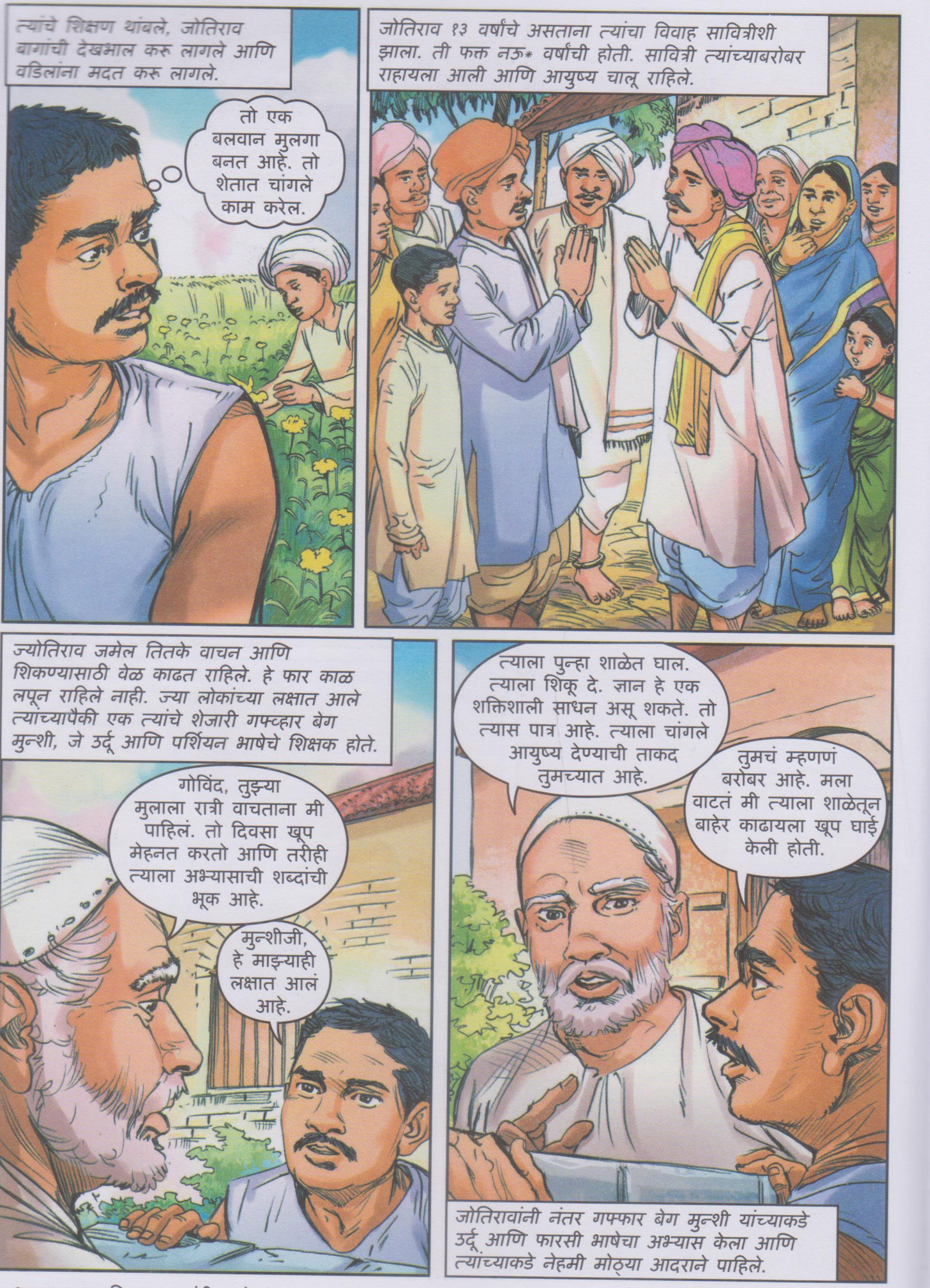

* भारतात बालविवाहावर बंदी आहे.

ज्योतीराव १४ वर्षांचे असताना त्यांनी स्कॉटिश मिशन स्कूलमध्ये प्रवेश घेतला. इथेच त्यांची इथे त्यांची एका विद्यार्थ्याशी भेट झाली आणि पुढे जाऊन दोघे घनिष्ट मित्र झाले
मी जोति फुले.
माझं नाव सदाशिव गोवंदे.
जोतिराव आणि सदाशिव दिवसभर वाचन आणि चर्चा करायचे.
तुम्ही 'राइट्स ऑफ मॅन' मधला तो भाग वाचला आहे का जिथे पेन म्हणतो- 'माणूस समाजात पूर्वीपेक्षा वाईट बनण्यासाठी किंवा पूर्वीपेक्षा कमी अधिकार मिळवण्यासाठी येत नाही, तर ते अधिकार अधिक चांगल्या प्रकारे सुरक्षित करण्यासाठी येतो'?
मी वाचले! तो अनेक चांगले मुद्दे मांडतो.
मला आश्चर्य वाटते की आपला समाज काहींच्या मार्गात इतके अडथळे का निर्माण करतो आणि वेगवेगळ्या लोकांना वेगवेगळे अधिकार का देतो.
थॉमस पेन यांच्या 'राइट्स ऑफ मॅन' या पुस्तकाचा जोतिरावांवर अनेक प्रकारे प्रभाव पडला. ते प्रत्येक गोष्टीवर प्रश्न विचारू लागले आणि समाजाकडे नव्याने पाहू लागले

याच सुमारास जोतिरावांनी सावित्रीबाई आणि त्यांची चुलत बहीण सगुणाबाई यांना शिकवण्याचा निर्णय घेतला.
सावित्री, सगुणाताई*, नीट लक्ष द्या. अक्षरे कशी बनतात आणि अक्षरे एकत्र येऊन शब्द कसे तयार करतात ते पहा.
या अक्षराचे उच्चारण काय आहे?
ते शब्दात कुठे आहे यावर अवलंबून असते. इथे मी तुम्हाला दाखवतो.
स्त्रिया सहसा शिकत नाहीत. मग तुम्ही मला आणि सगुणा ताईंना का शिकवत आहात?
शिक्षणामुळे मला विचार करण्यास आणि नवीन कल्पना तयार करण्यास मदत झाली. माझा असा विश्वास आहे की शिक्षण आपल्याला अनेक प्रकारे मदत करू शकते.

*मराठीत बहीण

* आदराची संज्ञा
** एक प्राचीन कायदेशीर

^मार्शल आर्टचा एक प्रकार ज्यात लढताना लांब

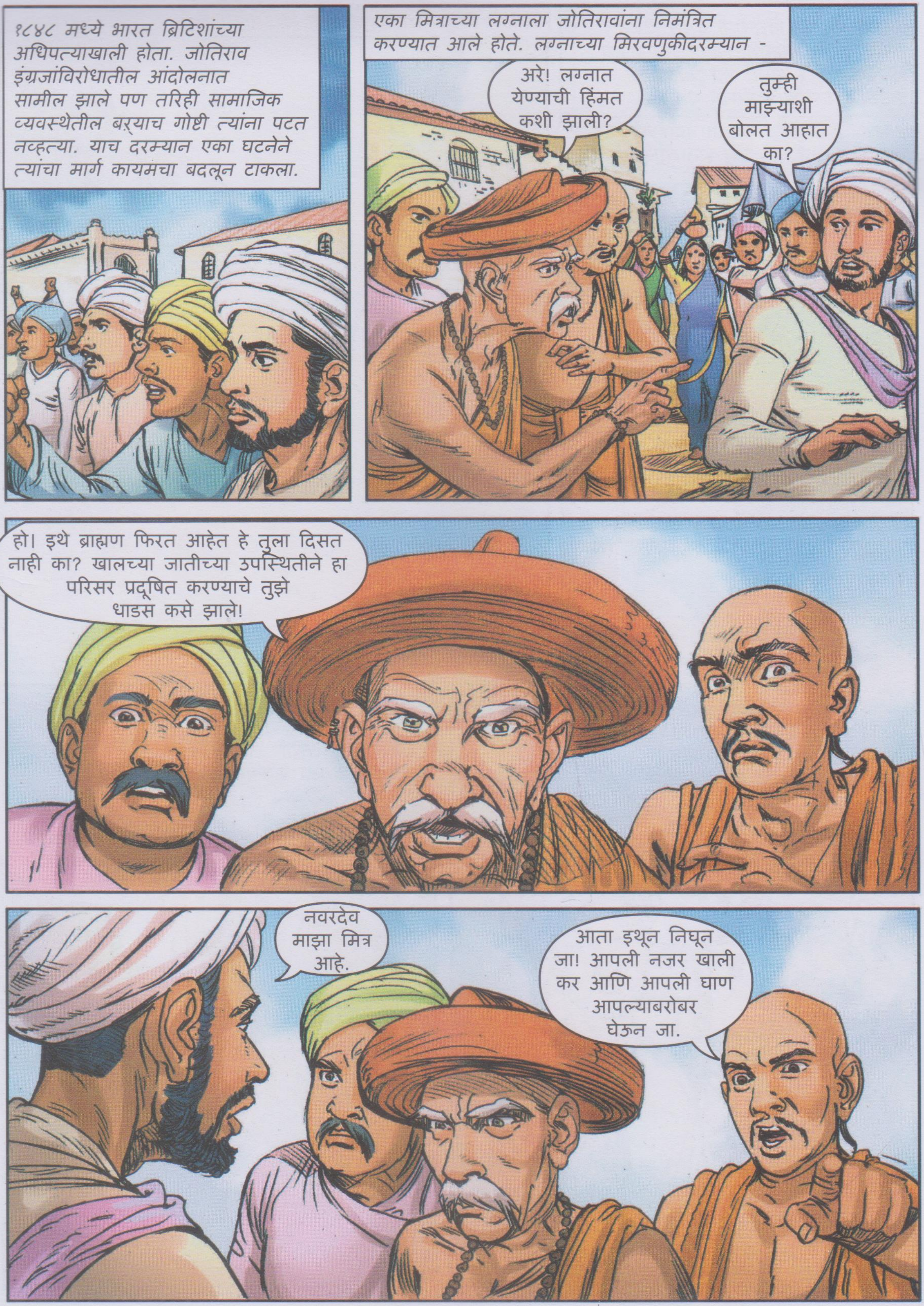
१८४८ मध्ये भारत ब्रिटिशांच्या अधिपत्याखाली होता. जोतिराव इंग्रजांविरोधातील आंदोलनात सामील झाले पण तरिही सामाजिक व्यवस्थेतील बऱ्याच गोष्टी त्यांना पटत नव्हत्या. याच दरम्यान एका घटनेने त्यांचा मार्ग कायमचा बदलून टाकला.
एका मित्राच्या लग्नाला जोतिरावांना निमंत्रित करण्यात आले होते. लग्नाच्या मिरवणुकीदरम्यान -
अरे! लग्नात येण्याची हिंमत कशी झाली?
तुम्ही माझ्याशी बोलत आहात का?
हो। इथे ब्राह्मण फिरत आहेत हे तुला दिसत नाही का? खालच्या जातीच्या उपस्थितीने हा परिसर प्रदूषित करण्याचे तुझे धाडस कसे झाले!
नवरदेव माझा मित्र आहे.
आता इथून निघून जा! आपली नजर खाली कर आणि आपली घाण आपल्याबरोबर घेऊन जा.

जोतिराव लग्नातून निघून गेले पण या घटनेने ते हादरले. जेव्हा त्याने हे आपल्या वडिलांसमोर आणले -
त्यांचं म्हणणं बरोबर होतं, जोति. आपण माळी आहोत. ब्राह्मणांना तुला दूर पाठवण्याचा अधिकार होता.
बाबा, तुम्ही असा विचार कसा करू शकता? आपण करत असलेल्या कामाचा तुम्ही आदर करत नाही का?
आपल्या कामाचा आदर आपण ठरवू शकत नाही.
त्या रात्री जोतिरावांना झोप लागली नाही.
सावित्री, समाजातील ही विषमता बदलण्यासाठी मला काहीतरी करायचे आहे. आपण दुसऱ्यापेक्षा कमी आहोत अशी वागणूक सहन करण्यास कोणीही पात्र नाही.
हे अन्यायकारक आहे पण हे नेहमीच असेच राहिले आहे. त्यासाठी आपण काय करू शकतो?
मला वाटते की शिक्षण याचे उत्तर असू शकते. माझ्या वडिलांचा असा विश्वास आहे की ज्याला जन्माने जे मिळाले आहे त्याला तो पात्र आहे. मला तसे वाटत नाही.
कारण तुम्ही वाचता. तुम्ही अभ्यास करून स्वत:ला जागरूक करता. तुम्ही जे सांगितलं गेलं ते तुम्ही नुसतं स्वीकारलं नाहीस. आपण लोकांना शिक्षित करण्याचा प्रयत्न करू शकतो.

तेच सावित्री! शाळा सुरू केली पाहिजे.
आपल्या शाळेत कोण येणार?
शोषि त जातींतील मुली व मुले. तू एकदा मला विचारलंस की तू शिक्षित होणे का गरजेचे आहे. समज जर आपल्याला बदल करायचा असेल तर आपल्याला अधिकाधिक लोकांना पुढे येऊन स्वतःचा विचार करायला लावावा लागेल.
मी शिक्षक-प्रशिक्षण कार्यक्रमात सामील होऊ शकते आणि शिक्षक होण्यासाठी काय आवश्यक आहे हे शिकू शकते.
ही एक उत्तम कल्पना आहे. मी अहमदनगरला जाऊन सदाशिवला भेटल्यावर मला अधिक माहिती मिळेल. तेथे अनेक मिशन शाळा आहेत आणि मला खात्री आहे की मला तिथे भेट देऊन काही तरी समजेल.
त्यामुळे जोतिराव आपले बालपणीचे मित्र सदाशिव गोवंदे यांना भेटायला गेले.

* एखाद्याला संबोधित करण्याचा एक प्रेमळ आणि आदरणीय मार्ग

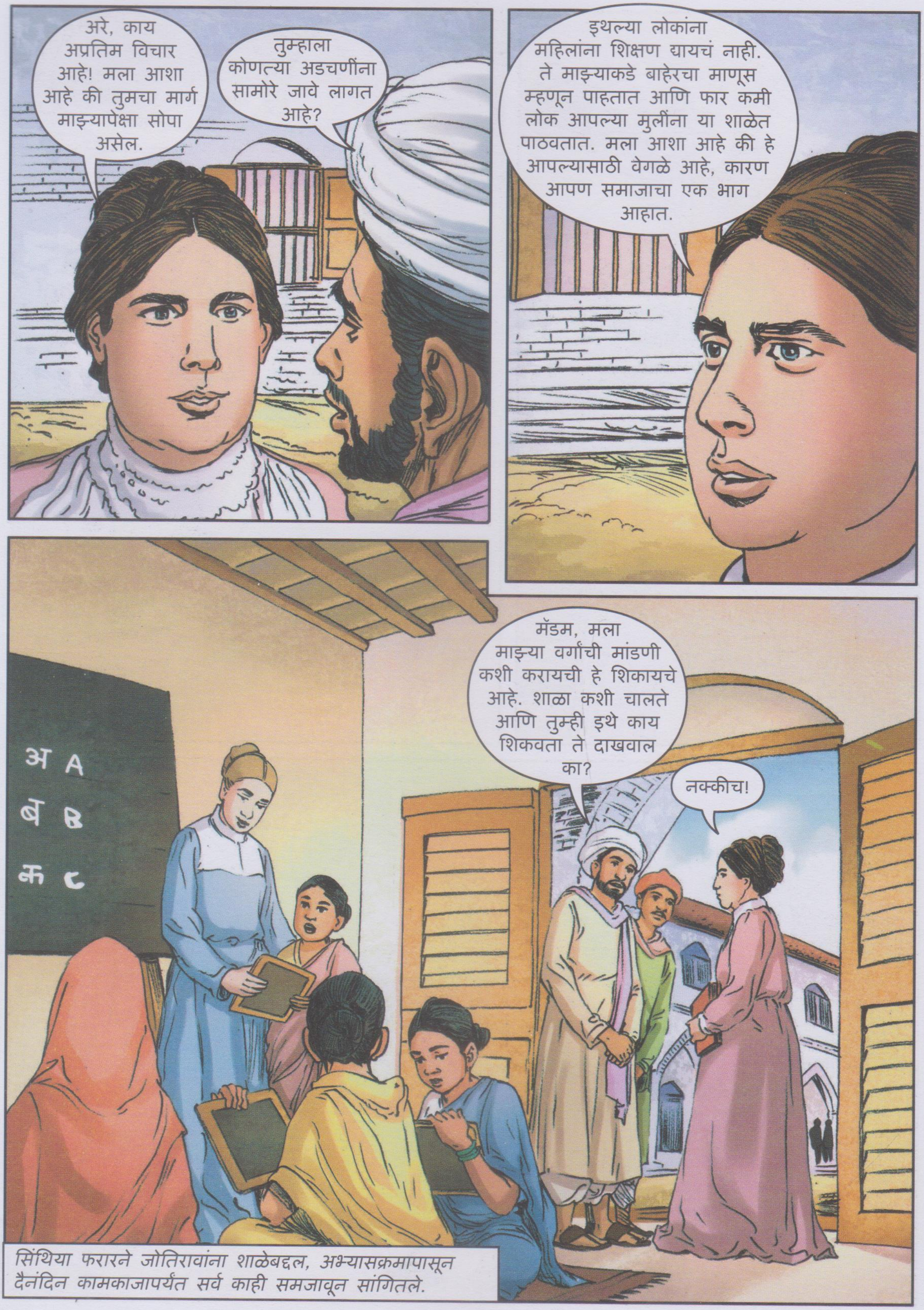
अरे, काय अप्रतिम विचार आहे! मला आशा आहे की तुमचा मार्ग माझ्यापेक्षा सोपा असेल.
तुम्हाला कोणत्या अडचणींना सामोरे जावे लागत आहे?
इथल्या लोकांना महिलांना शिक्षण द्यायचं नाही. ते माझ्याकडे बाहेरचा माणूस म्हणून पाहतात आणि फार कमी लोक आपल्या मुलींना या शाळेत पाठवतात. मला आशा आहे की हे आपल्यासाठी वेगळे आहे, कारण आपण समाजाचा एक भाग आहात.
मॅडम, मला माझ्या वर्गाची मांडणी कशी करायची हे शिकायचे आहे. शाळा कशी चालते आणि तुम्ही इथे काय शिकवता ते दाखवाल का?
नक्कीच!
अ A
ब B
क C
सिंथिया फरारने जोतिरावांना शाळेबद्दल, अभ्यासक्रमापासून दैनंदिन कामकाजापर्यंत सर्व काही समजावून सांगितले.

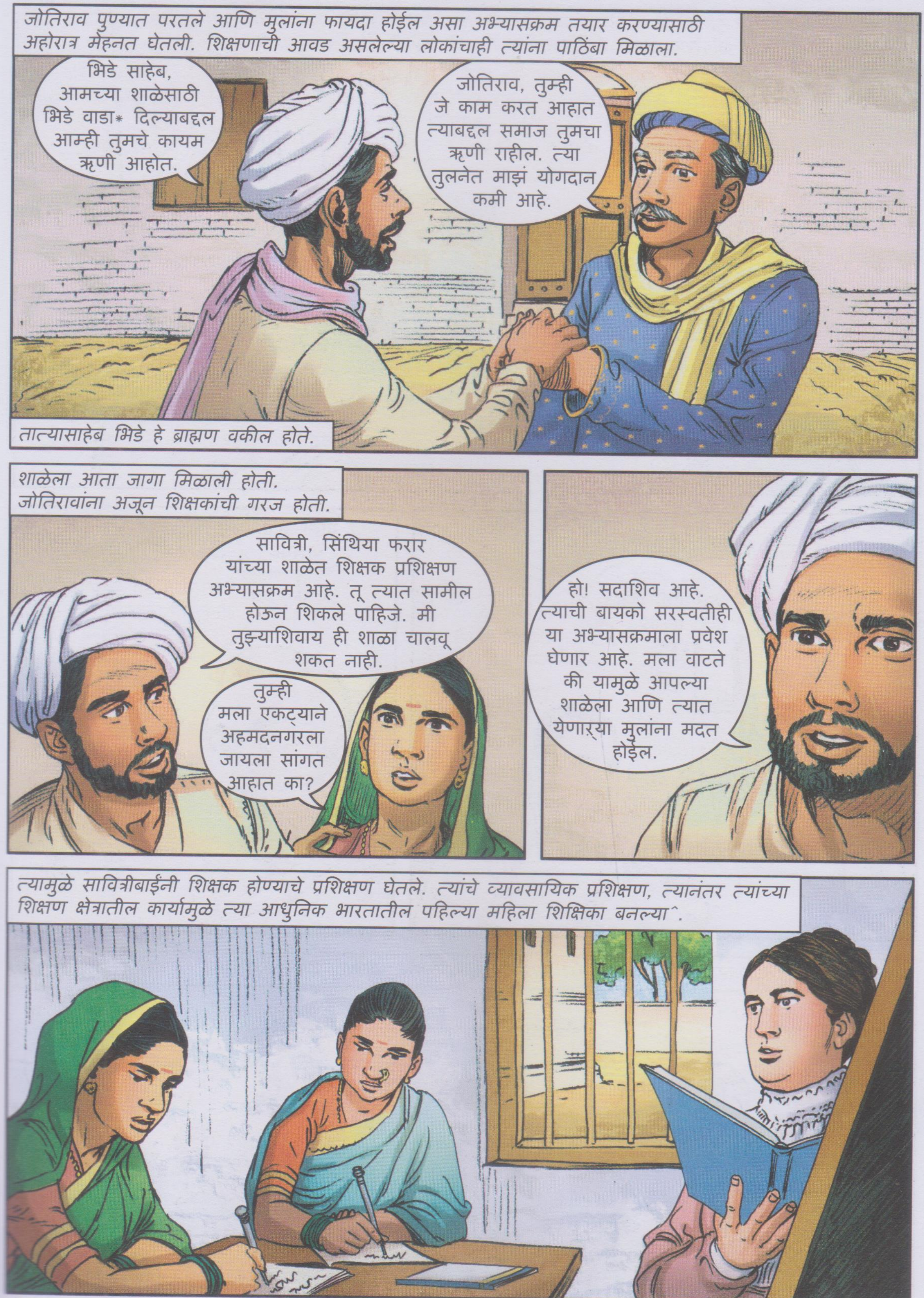

*भिडे यांचे घर

^प्राचीन भारतात अनेक महिला विद्वान आणि गुरू होत्या.

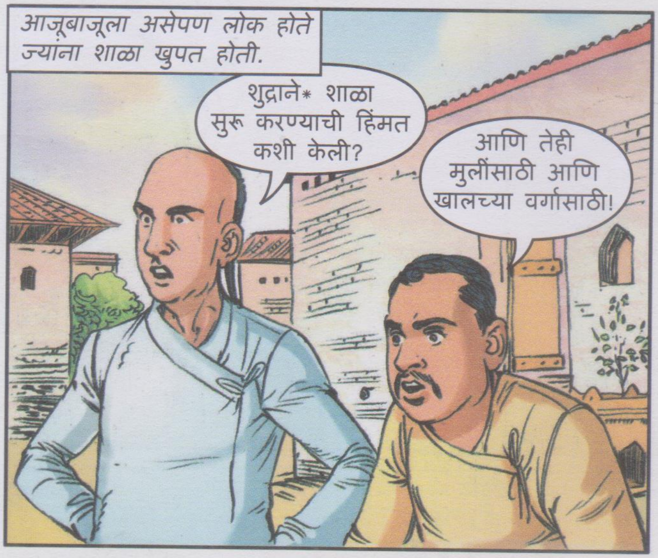

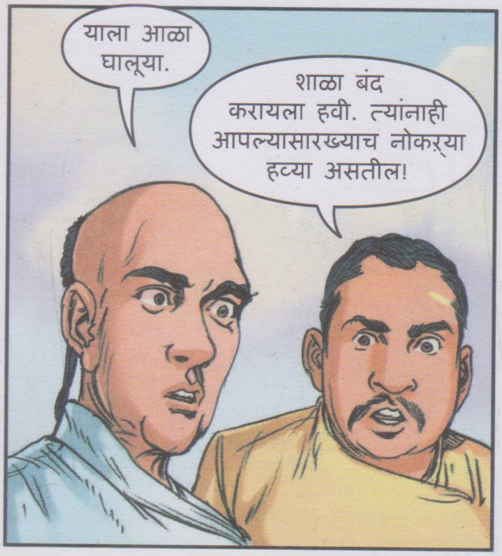

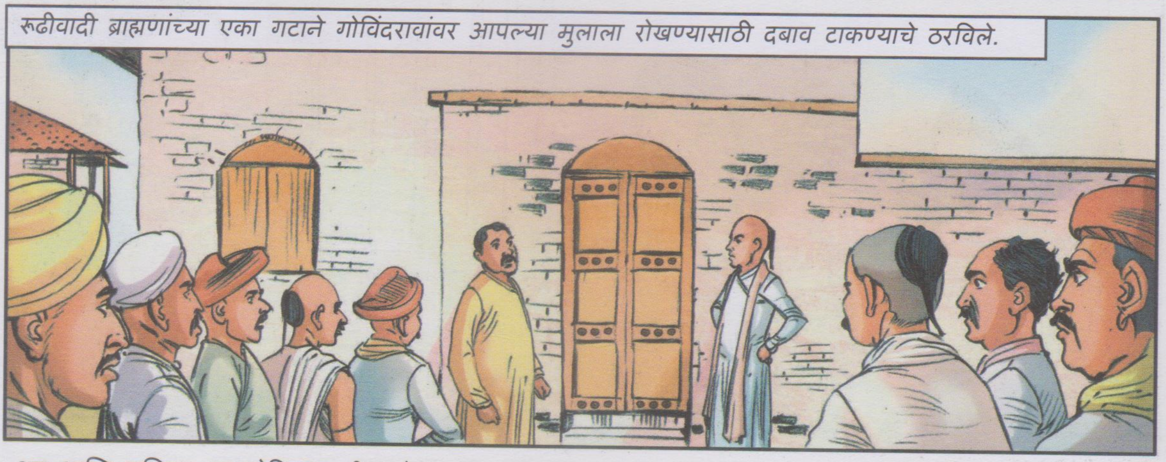

*शूद्र आणि अतिशूद्र या शोषित जाती आहेत.

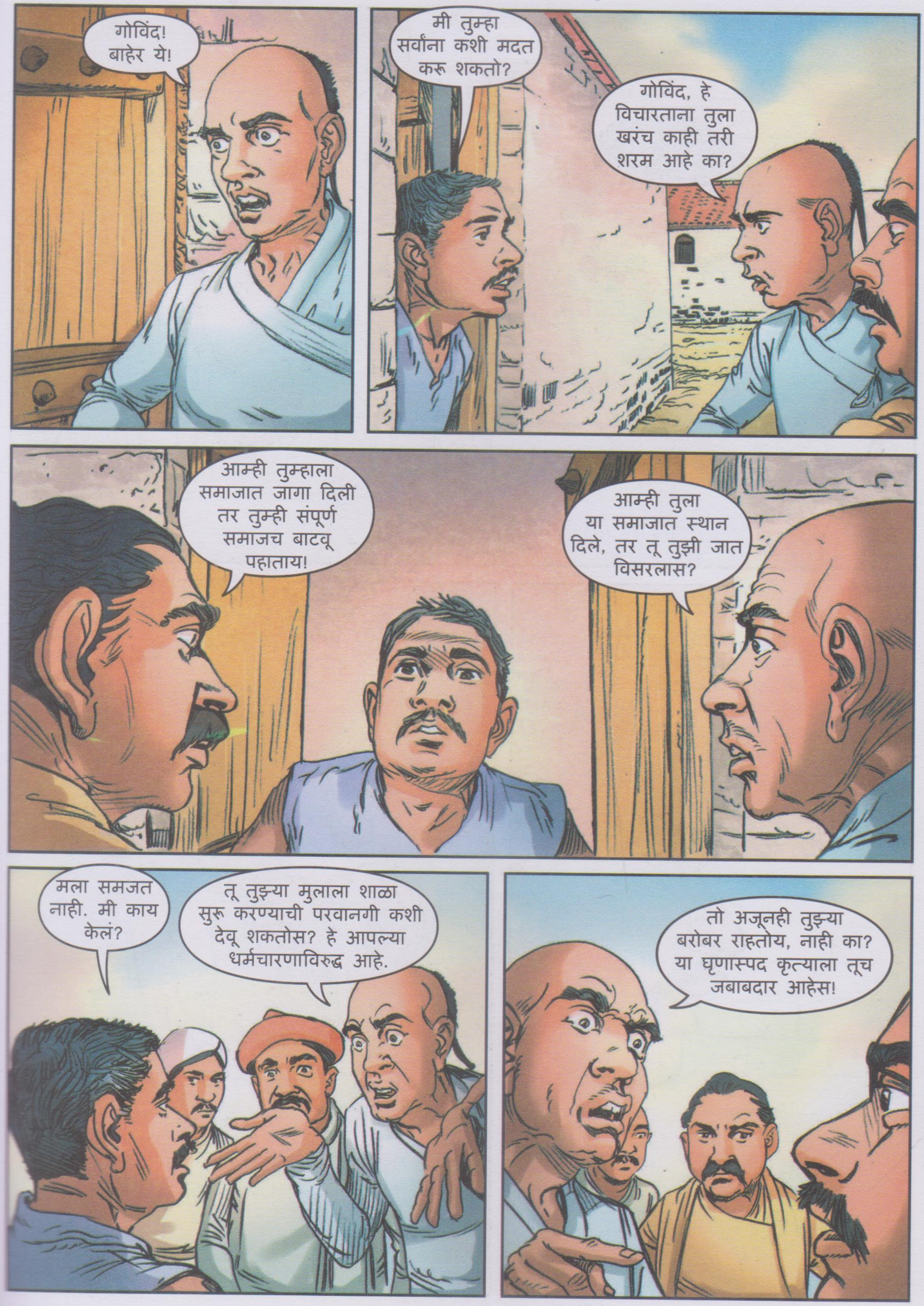
गोविंद! बाहेर ये!
मी तुम्हा सर्वांना कशी मदत करू शकतो?
गोविंद, हे विचारताना तुला खरंच काही तरी शरम आहे का?
आम्ही तुम्हाला समाजात जागा दिली तर तुम्ही संपूर्ण समाजच बाटवू पहाताय!
आम्ही तुला या समाजात स्थान दिले, तर तू तुझी जात विसरलास?
मला समजत नाही. मी काय केलं?
तू तुझ्या मुलाला शाळा सुरू करण्याची परवानगी कशी देवू शकतोस? हे आपल्या धर्मचारणाविरुद्ध आहे.
तो अजूनही तुझ्या बरोबर राहतोय, नाही का? या घृणास्पद कृत्याला तूच जबाबदार आहेस!

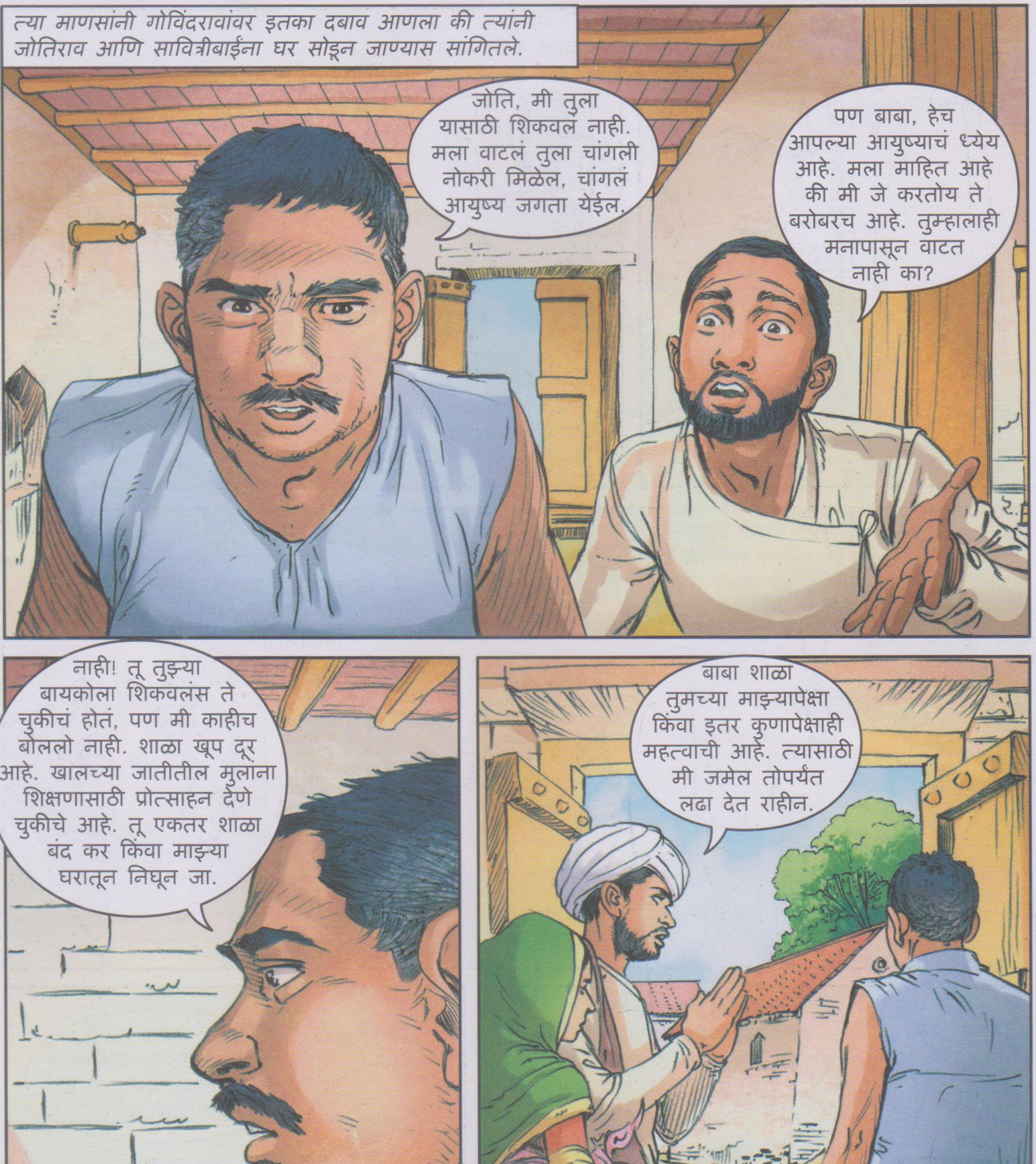
त्या माणसांनी गोविंदरावांवर इतका दबाव आणला की त्यांनी जोतिराव आणि सावित्रीबाईंना घर सोडून जाण्यास सांगितले.
जोति, मी तुला यासाठी शिकवलं नाही. मला वाटलं तुला चांगली नोकरी मिळेल, चांगलं आयुष्य जगता येईल.
पण बाबा, हेच आपल्या आयुष्याचं ध्येय आहे. मला माहित आहे की मी जे करतोय ते बरोबरच आहे. तुम्हालाही मनापासून वाटत नाही का?
नाही! तू तुझ्या बायकोला शिकवलंस ते चुकीचं होतं, पण मी काहीच बोललो नाही. शाळा खूप दूर आहे. खालच्या जातीतील मुलांना शिक्षणासाठी प्रोत्साहन देणे चुकीचे आहे. तू एकतर शाळा बंद कर किंवा माझ्या घरातून निघून जा.
बाबा शाळा तुमच्या माझ्यापेक्षा किंवा इतर कुणापेक्षाही महत्वाची आहे. त्यासाठी मी जमेल तोपर्यंत लढा देत राहीन.
त्यामुळे जोतिराव आणि सावित्रीबाई घराबाहेर पडले.

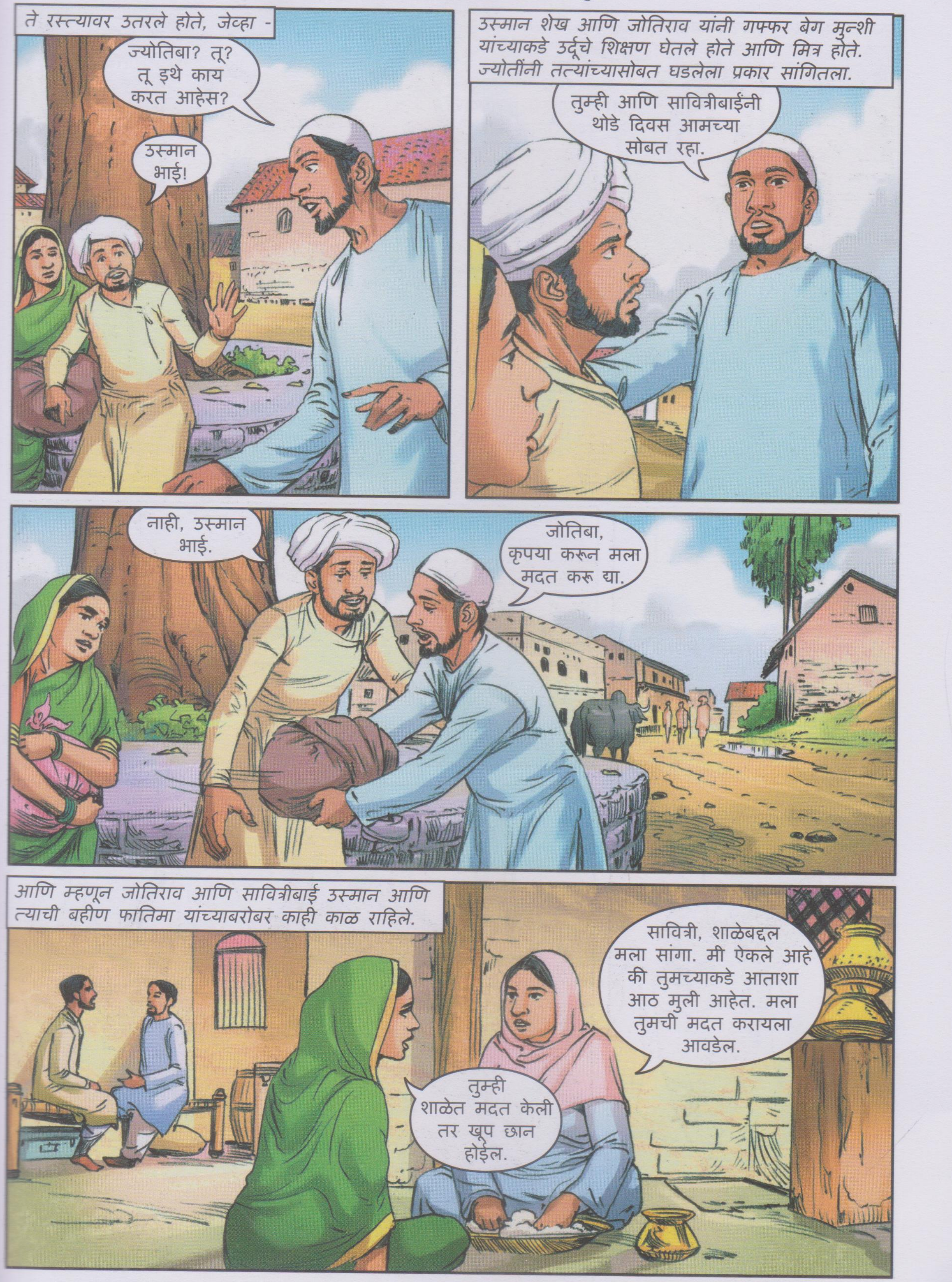
ते रस्त्यावर उतरले होते, जेव्हा -
ज्योतिबा? तू? तू इथे काय करत आहेस?
उस्मान भाई!
उस्मान शेख आणि जोतिराव यांनी गफ्फर बेग मुन्शी यांच्याकडे उर्दूचे शिक्षण घेतले होते आणि मित्र होते. ज्योतींनी तत्यांच्यासोबत घडलेला प्रकार सांगितला.
तुम्ही आणि सावित्रीबाईंनी थोडे दिवस आमच्या सोबत रहा.
नाही, उस्मान भाई.
जोतिबा, कृपया करून मला मदत करू द्या.
आणि म्हणून जोतिराव आणि सावित्रीबाई उस्मान आणि त्याची बहीण फातिमा यांच्याबरोबर काही काळ राहिले.
सावित्री, शाळेबद्दल मला सांगा. मी ऐकले आहे की तुमच्याकडे आताशा आठ मुली आहेत. मला तुमची मदत करायला आवडेल.
तुम्ही शाळेत मदत केली तर खूप छान होईल.

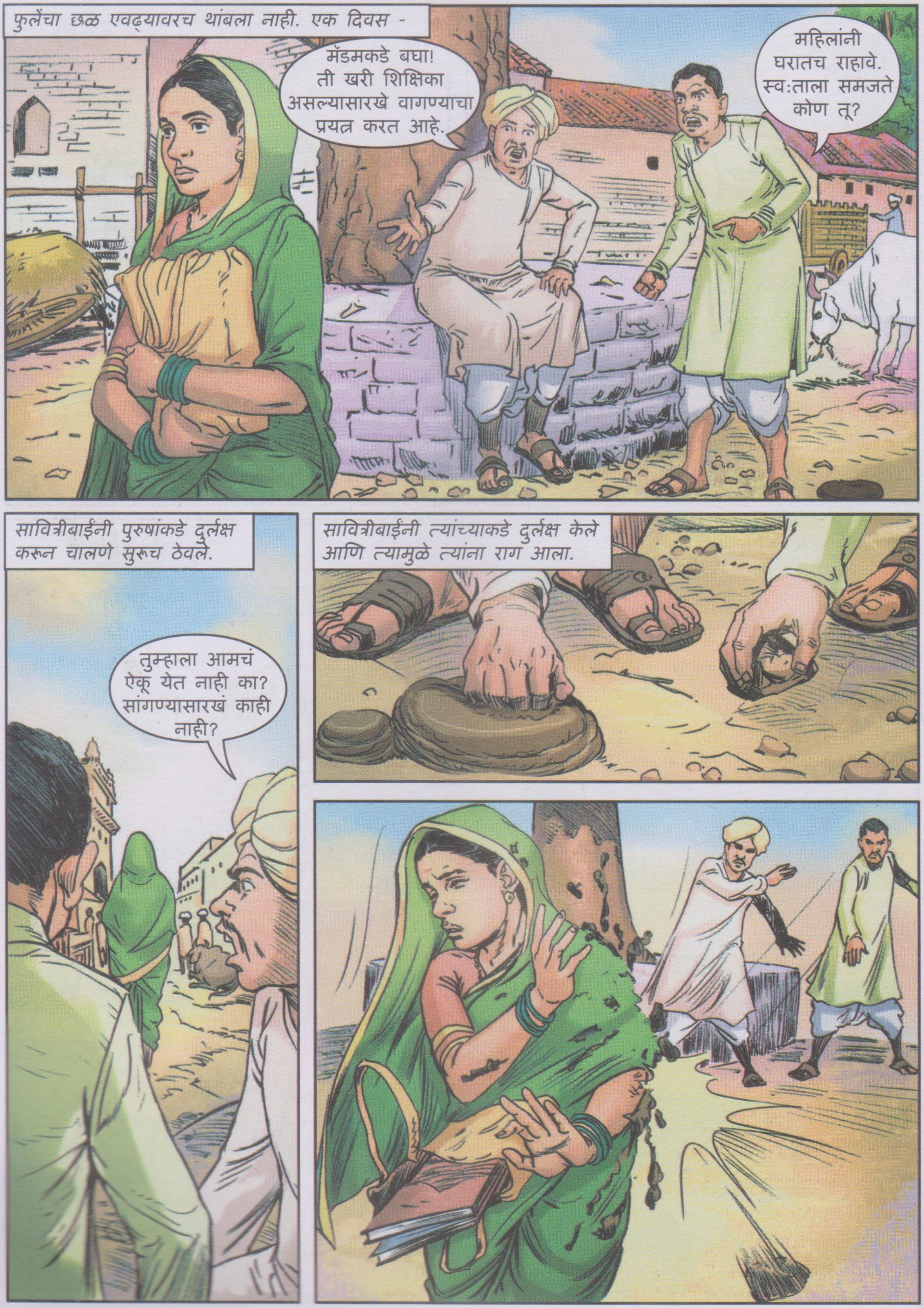
फुलेंचा छळ एवढ्यावरच थांबला नाही. एक दिवस -
मॅडमकडे बघा! ती खरी शिक्षिका असल्यासारखे वागण्याचा प्रयत्न करत आहे.
महिलांनी घरातच राहावे. स्व:ताला समजते कोण तू?
सावित्रीबाईंनी पुरुषांकडे दुर्लक्ष करून चालणे सुरूच ठेवले.
तुम्हाला आमचं ऐकू येत नाही का? सांगण्यासारखं काही नाही?
सावित्रीबाईंनी त्यांच्याकडे दुर्लक्ष केले आणि त्यामुळे त्यांना राग आला.

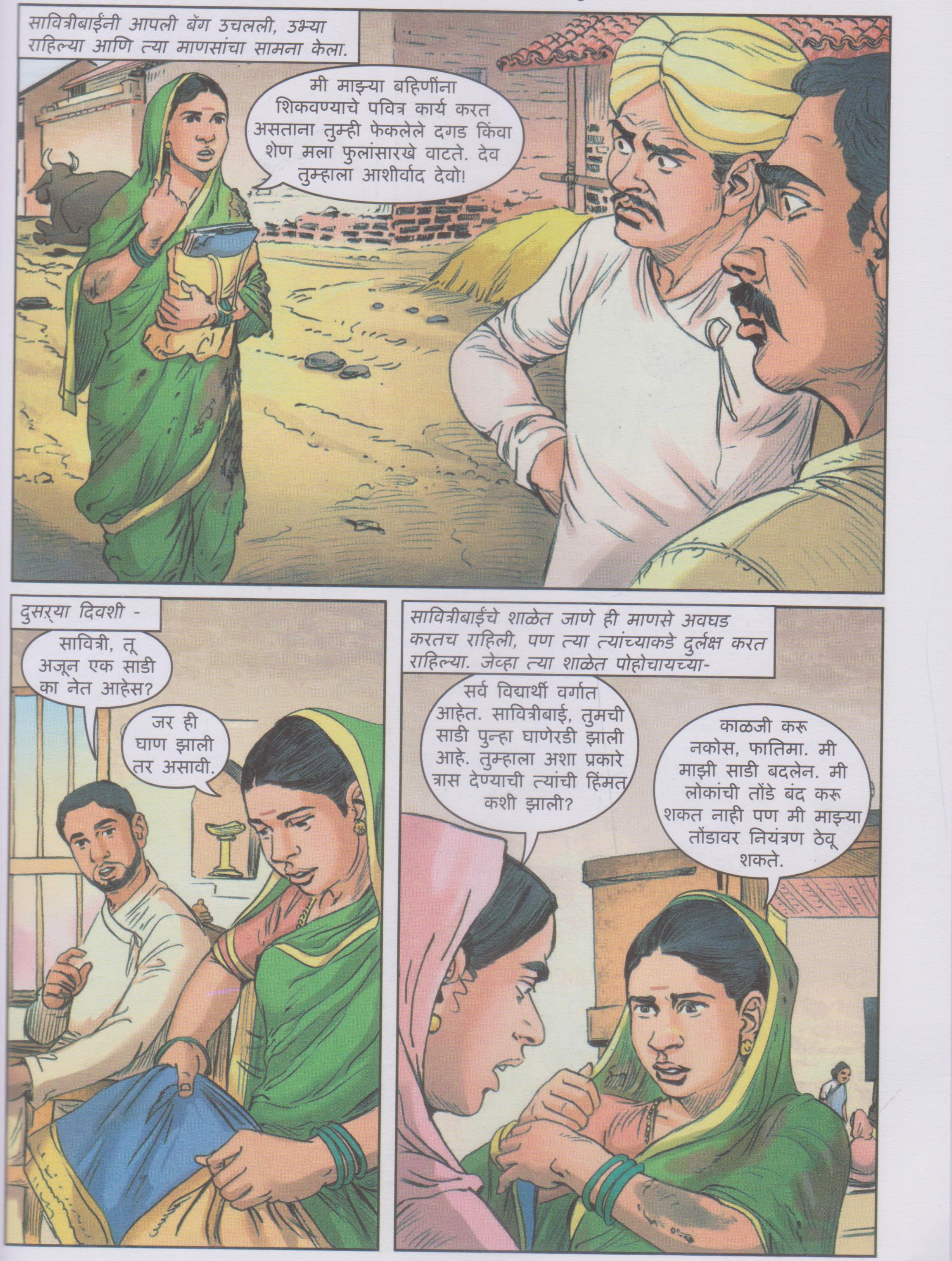
सावित्रीबाईंनी आपली बॅग उचलली, उभ्या राहिल्या आणि त्या माणसांचा सामना केला.
मी माझ्या बहिणींना शिकवण्याचे पवित्र कार्य करत असताना तुम्ही फेकलेले दगड किंवा शेण मला फुलांसारखे वाटते. देव तुम्हाला आशीर्वाद देवो!
दुसऱ्या दिवशी -
सावित्री, तू अजून एक साडी का नेत आहेस?
जर ही घाण झाली तर असावी.
सावित्रीबाईंचे शाळेत जाणे ही माणसे अवघड करतच राहिली, पण त्या त्यांच्याकडे दुर्लक्ष करत राहिल्या. जेव्हा त्या शाळेत पोहोचायच्या-
सर्व विद्यार्थी वर्गात आहेत. सावित्रीबाई, तुमची साडी पुन्हा घाणेरडी झाली आहे. तुम्हाला अशा प्रकारे त्रास देण्याची त्यांची हिंमत कशी झाली?
काळजी करू नकोस, फातिमा. मी माझी साडी बदलेन. मी लोकांची तोंडे बंद करू शकत नाही पण मी माझ्या तोंडावर नियंत्रण ठेवू शकते.

मला वाटते की आपण ही शाळा महार आणि मांग* समाजातील लोकांसाठी खुली केली पाहिजे. त्या मुलांना शिकण्यासाठी कोठेही जागा नाही.
तुमचं म्हणणं बरोबर आहे सावित्री. मी काही कुटुंबांशी बोलून मुलांना पाठवणार का ते पाहीन.
फातिमा आणि मी शेजारच्या घरी जाऊन घरच्यांनाही आपल्या मुलींना पाठवण्यासाठी प्रोत्साहन देण्याचा विचार करत होतो.
मी पुरुषांशीही बोलणार आहे.
ज्योती जेव्हा महार आणि मांग कुटुंबियांना भेटले -
ज्योतीराव, आम्ही आमच्या मुलांना कसे पाठवू? आम्हाला सार्वजनिक विहिरीतून पाणी पिण्याची परवानगी नाही. आपल्याला वाटते का की आमच्या मुलांना शिकवण्याची परवानगी मिळेल?
आम्हाला त्रास नको, जोतिराव. तसेच आमची काही मुले शेतात मदत करतात. त्यांनी अभ्यास केला तर आम्ही कसे कमवणार?
मी समजू शकतो, पण आमच्याकडे आता निधी आहे. आम्ही प्रत्येक विद्यार्थ्याला शाळेत येण्यासाठी थोडी रक्कम देऊ शकतो. अत्याचार करणाऱ्यांना आपल्या निवडी ठरवू देऊ नका. आपल्या मुलांसाठी धैर्य बाळगा.

*शोषित जाती

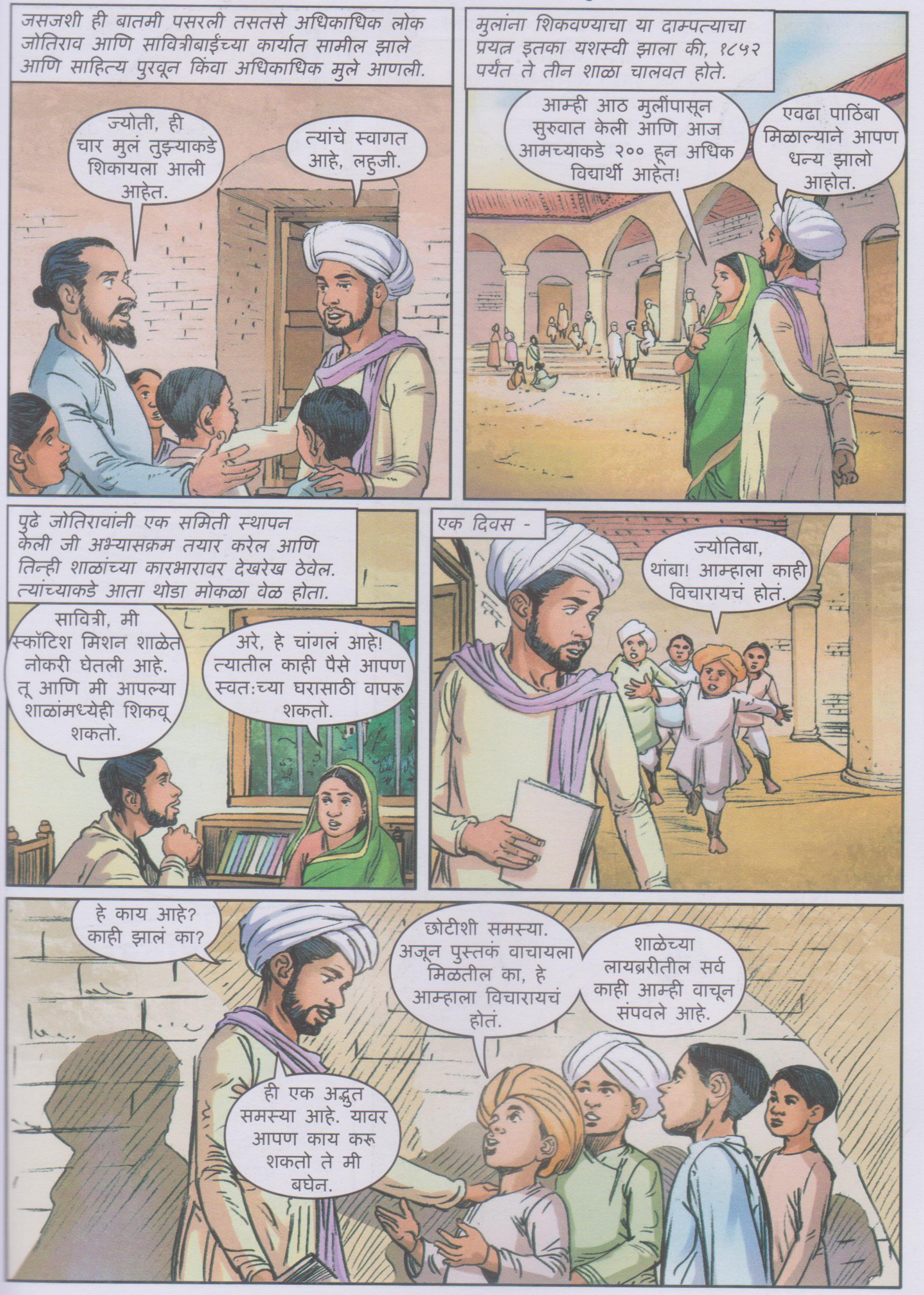
जसजशी ही बातमी पसरली तसतसे अधिकाधिक लोक जोतिराव आणि सावित्रीबाईंच्या कार्यात सामील झाले आणि साहित्य पुरवून किंवा अधिकाधिक मुले आणली.
ज्योती, ही चार मुलं तुझ्याकडे शिकायला आली आहेत.
त्यांचे स्वागत आहे, लहुजी.
मुलांना शिकवण्याचा या दाम्पत्याचा प्रयत्न इतका यशस्वी झाला की, १८५२ पर्यंत ते तीन शाळा चालवत होते.
आम्ही आठ मुलींपासून सुरुवात केली आणि आज आमच्याकडे २०० हून अधिक विद्यार्थी आहेत!
एवढा पाठिंबा मिळाल्याने आपण धन्य झालो आहोत.
पुढे जोतिरावांनी एक समिती स्थापन केली जी अभ्यासक्रम तयार करेल आणि तिन्ही शाळांच्या कारभारावर देखरेख ठेवेल. त्यांच्याकडे आता थोडा मोकळा वेळ होता.
सावित्री, मी स्कॉटिश मिशन शाळेत नोकरी घेतली आहे. तू आणि मी आपल्या शाळांमध्येही शिकवू शकतो.
अरे, हे चांगलं आहे! त्यातील काही पैसे आपण स्वत:च्या घरासाठी वापरू शकतो.
एक दिवस -
ज्योतिबा, थांबा! आम्हाला काही विचारायचं होतं.
हे काय आहे? काही झालं का?
छोटीशी समस्या. अजून पुस्तकं वाचायला मिळतील का, हे आम्हाला विचारायचं होतं.
शाळेच्या लायब्ररीतील सर्व काही आम्ही वाचून संपवले आहे.
ही एक अद्भुत समस्या आहे. यावर आपण काय करू शकतो ते मी बघेन.

जेव्हा जोतिरावांनी सावित्रीबाईंना विद्यार्थ्यांचे म्हणणे सांगितले -
आपण ग्रंथालय का उघडत नाही? तीनही शाळांमधील विद्यार्थ्यांना या ग्रंथालयाचा वापर करता येईल.
सुंदर कल्पना आहे!

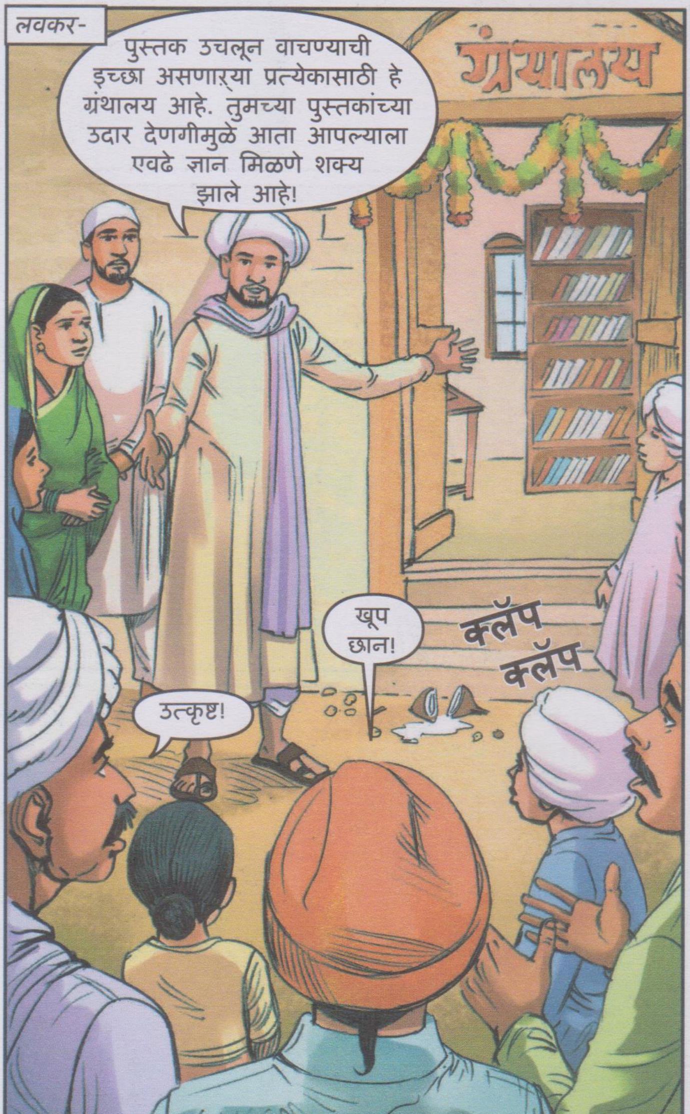
लवकर-
पुस्तक उचलून वाचण्याची इच्छा असणाऱ्या प्रत्येकासाठी हे ग्रंथालय आहे. तुमच्या पुस्तकांच्या उदार देणगीमुळे आता आपल्याला एवढे ज्ञान मिळणे शक्य झाले आहे!
ग्रंथालय
खूप छान!
क्लॅप क्लॅप
उत्कृष्ट!

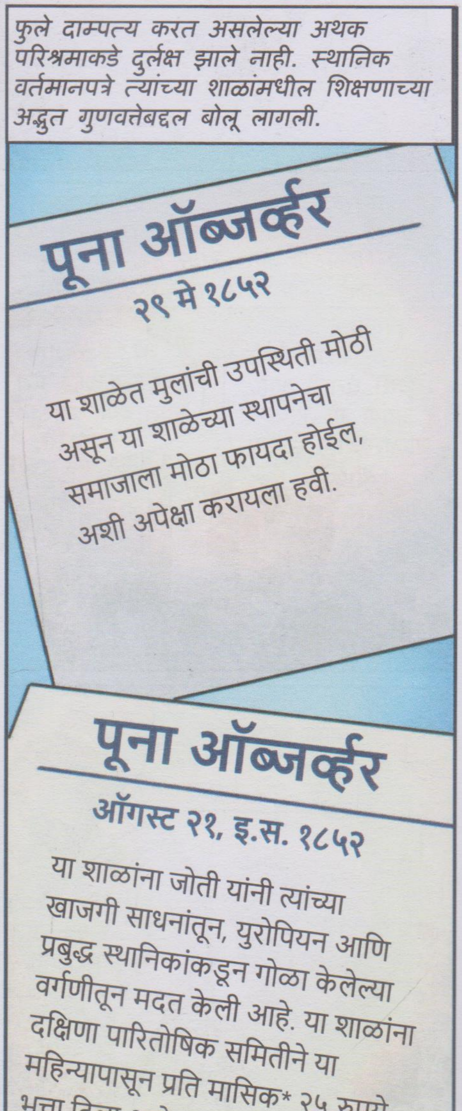
फुले दाम्पत्य करत असलेल्या अथक परिश्रमाकडे दुर्लक्ष झाले नाही. स्थानिक वर्तमानपत्रे त्यांच्या शाळांमधील शिक्षणाच्या अद्भुत गुणवत्तेबद्दल बोलू लागली.
पूना ऑब्जर्व्हर
२९ मे १८५२
या शाळेत मुलांची उपस्थिती मोठी असून या शाळेच्या स्थापनेचा समाजाला मोठा फायदा होईल, अशी अपेक्षा करायला हवी.
पूना ऑब्जर्व्हर
ऑगस्ट २१, इ.स. १८५२
या शाळांना जोती यांनी त्यांच्या खाजगी साधनांतून, युरोपियन आणि प्रबुद्ध स्थानिकांकडून गोळा केलेल्या वर्गणीतून मदत केली आहे. या शाळांना दक्षिणा पारितोषिक समितीने या महिन्यापासून प्रति मासिक* २५ रुपये भत्ता दिला आहे.

* दर महिन्याला

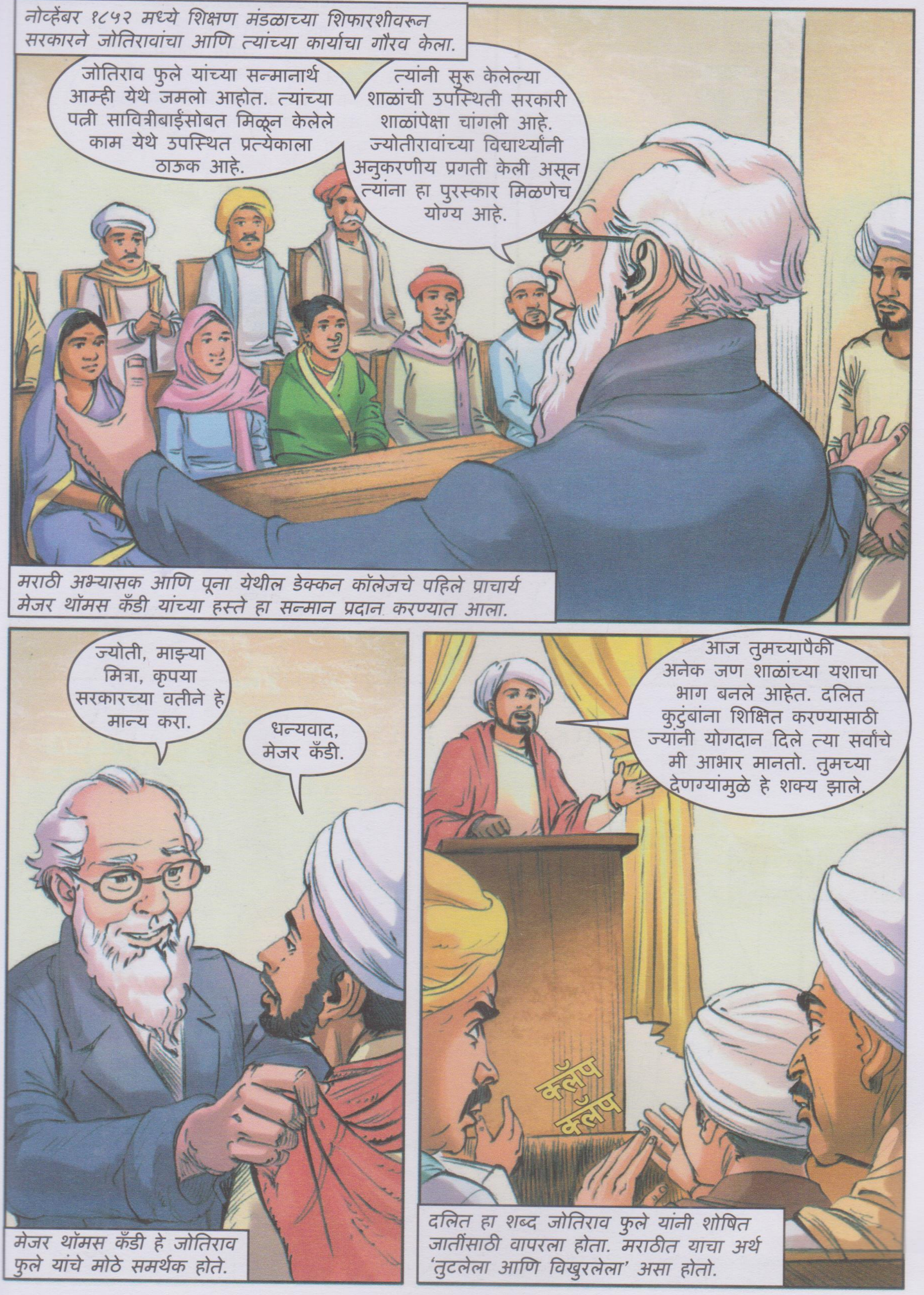
नोव्हेंबर १८५२ मध्ये शिक्षण मंडळाच्या शिफारशीवरून सरकारने जोतिरावांचा आणि त्यांच्या कार्याचा गौरव केला.
जोतिराव फुले यांच्या सन्मानार्थ आम्ही येथे जमलो आहोत. त्यांच्या पत्नी सावित्रीबाईसोबत मिळून केलेले काम येथे उपस्थित प्रत्येकाला ठाऊक आहे.
त्यांनी सुरू केलेल्या शाळांची उपस्थिती सरकारी शाळांपेक्षा चांगली आहे. ज्योतीरावांच्या विद्यार्थ्यांनी अनुकरणीय प्रगती केली असून त्यांना हा पुरस्कार मिळणेच योग्य आहे.
मराठी अभ्यासक आणि पूना येथील डेक्कन कॉलेजचे पहिले प्राचार्य मेजर थॉमस कँडी यांच्या हस्ते हा सन्मान प्रदान करण्यात आला.
ज्योती, माझ्या मित्रा, कृपया सरकारच्या वतीने हे मान्य करा.
धन्यवाद, मेजर कँडी.
मेजर थॉमस कँडी हे जोतिराव फुले यांचे मोठे समर्थक होते.
आज तुमच्यापैकी अनेक जण शाळांच्या यशाचा भाग बनले आहेत. दलित कुटुंबांना शिक्षित करण्यासाठी ज्यांनी योगदान दिले त्या सर्वांचे मी आभार मानतो. तुमच्या देणग्यांमुळे हे शक्य झाले.
क्लॅप
क्लॅप
दलित हा शब्द जोतिराव फुले यांनी शोषित जातींसाठी वापरला होता. मराठीत याचा अर्थ 'तुटलेला आणि विखुरलेला' असा होतो.

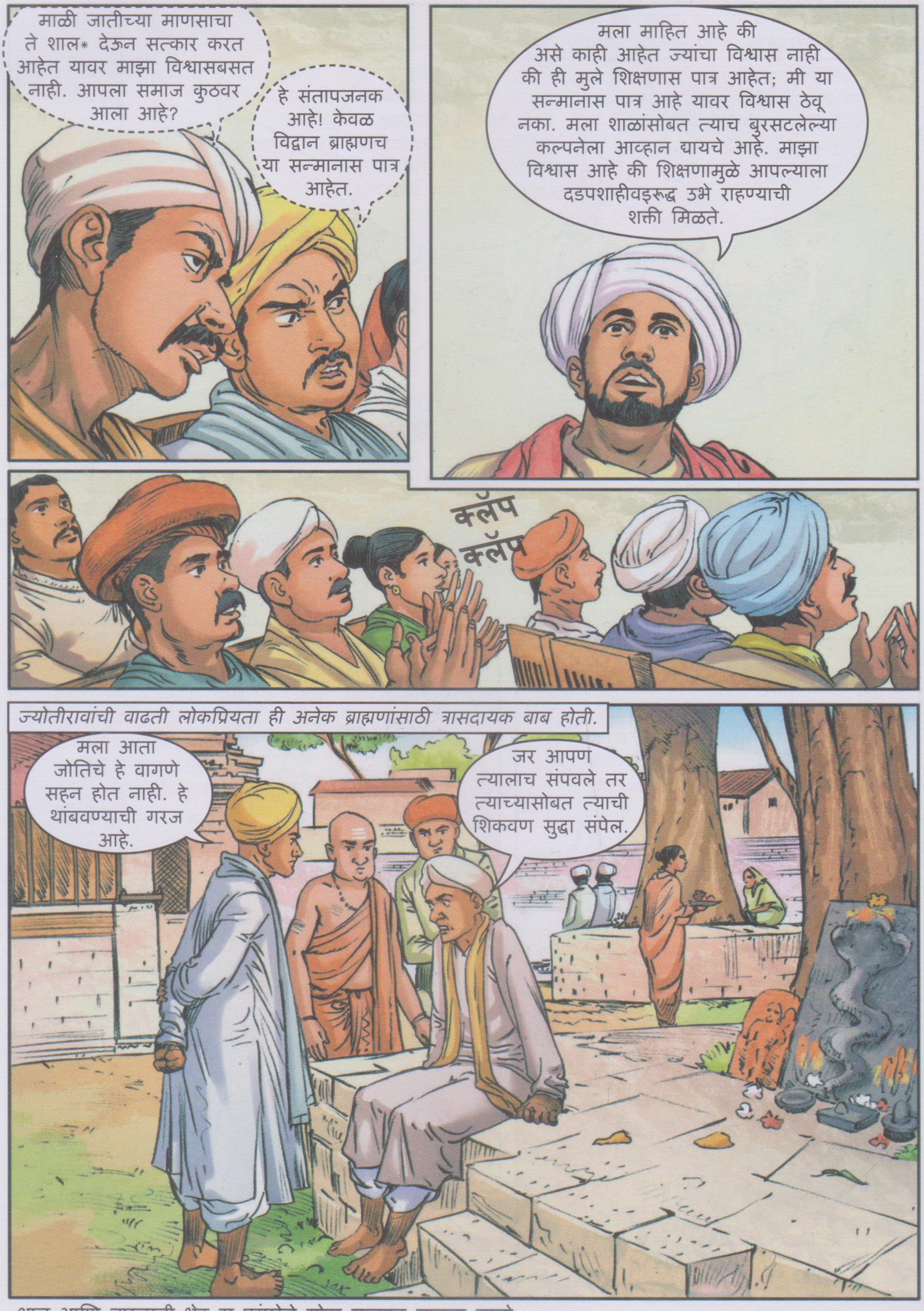

*शाल आणि नारळाची भेट हा परंपरेने मोठा सन्मान मानला जातो.

त्यांनी एकत्र येऊन रोडे आणि धोंडीराम या दोघांना कामावर घेतले.
उद्या सूर्य उगवेपर्यन्त ज्योती राहिला नाही तर हे पैसे तुमचे.
ते आमच्यावर सोडा.
त्या रात्री -
तिथे तो गाढ झोपेत आहे. हे लवकर संपवूया.
खुड
जोतिराव आणि सावित्रीबाई दचकून जागे झाले.
काय! कोण आहे तिथे?
हालचाल करू नका।

आम्हाला तुला मारण्यासाठी पाठवण्यात आले आहे.
का? मी तुला नाराज करण्यासाठी काही केले आहे का? मी तुझं काही नुकसान केलं आहे का?
नाही। पण आम्हाला अशा माणसांनी कामावर ठेवलं आहे ज्यांना तुमचा मृत्यू हवा आहे.
आणि माझ्या मृत्यूतून तुला काय मिळतं?
आम्हाला भरपूर पैसे मिळतील. आता बोलणं बंद करा!
तसं असेल तर इथं माझं डोकं आहे. तुम्ही माझा जीव घेऊ शकता. माझ्या मृत्यूत मी माझ्या दोन दलित बांधवांना मदत करू शकलो याचा मला आनंद होईल.
ज्योतीरावांच्या बोलण्याने त्या दोघांना आश्चर्य वाटले.
हं?!
?!

आम्ही तुला मारणार नाही. त्याऐवजी आम्हाला पाठवणाऱ्या माणसांचे जीवन संपवण्याची परवानगी द्या.
त्यांना माफ करा. ते जुन्या धर्मग्रंथांनी बांधलेले आहेत आणि ते काय करीत आहेत हे त्यांना माहित नाही.
आपण ते धर्मग्रंथ वाचायला शिकू शकता आणि स्वतः सत्य शोधू शकता. अत्याचाऱ्यांना तुम्ही बांधील राहू नका.
रोडे व धोंडीराम हे ज्योतीरावांचे शिष्य झाले. प्रौढांसाठीच्या रात्रशाळेत ते दाखल झाले.
धोंडीराम नामदेव कुंभार यांनी कठोर अभ्यास करून जोतीरावांचा आधारस्तंभ बनला.
१८५७: भारतीय स्वातंत्र्याचे पहिले युद्ध. ब्रिटिश राजवटीविरुद्ध लोक बंड पुकारून उठल्याने सर्वत्र अस्वस्थता पसरली होती. त्यामुळे शाळांसाठी ही कठीण वेळ होती.
आपल्या युरोपियन मित्रांकडून आणि देणगीदारांकडून आपल्याला अद्याप निधी मिळालेला नाही.
मला वाटत नाही की आपल्याला काही काळासाठी मिळण्याची काही शक्यता आहे. बंडखोरीमुळे युरोपियन कोणत्याही भारतीय संस्थेला देणगी देण्याकडे पाठ फिरवत आहेत.
परंतु योग्य निधीशिवाय आम्ही तिन्ही शाळा चालवू शकणार नाही.
आपण स्थापन केलेल्या समितीला योग्य मार्ग ठरवावा लागेल.

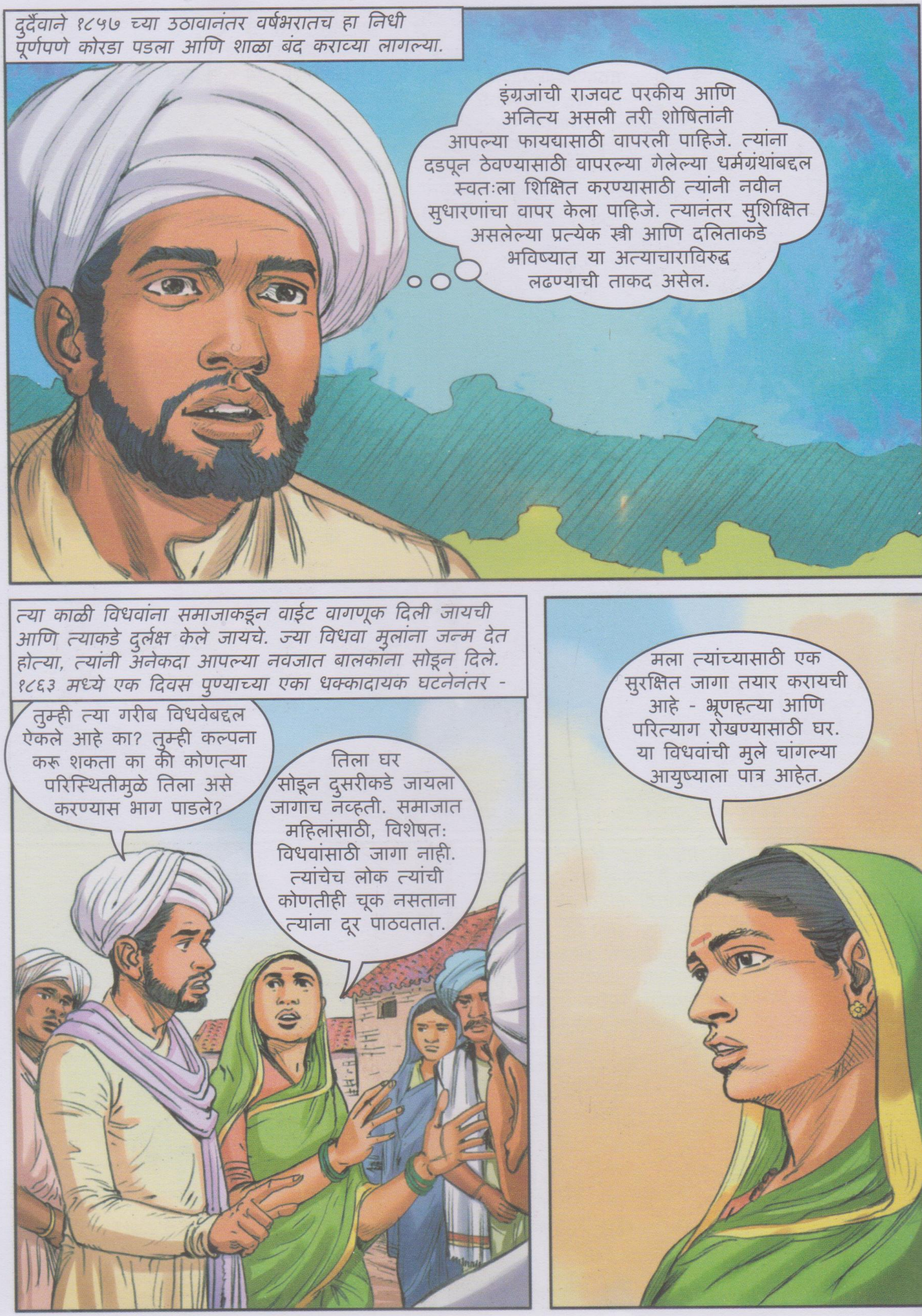
दुर्दैवाने १८५७ च्या उठावानंतर वर्षभरातच हा निधी पूर्णपणे कोरडा पडला आणि शाळा बंद कराव्या लागल्या.
इंग्रजांची राजवट परकीय आणि अनित्य असली तरी शोषितांनी आपल्या फायद्यासाठी वापरली पाहिजे. त्यांना दडपून ठेवण्यासाठी वापरल्या गेलेल्या धर्मग्रंथांबद्दल स्वतःला शिक्षित करण्यासाठी त्यांनी नवीन सुधारणांचा वापर केला पाहिजे. त्यानंतर सुशिक्षित असलेल्या प्रत्येक स्त्री आणि दलिताकडे भविष्यात या अत्याचाराविरुद्ध लढण्याची ताकद असेल.
त्या काळी विधवांना समाजाकडून वाईट वागणूक दिली जायची आणि त्याकडे दुर्लक्ष केले जायचे. ज्या विधवा मुलांना जन्म देत होत्या, त्यांनी अनेकदा आपल्या नवजात बालकांना सोडून दिले. १८६३ मध्ये एक दिवस पुण्याच्या एका धक्कादायक घटनेनंतर -
तुम्ही त्या गरीब विधवेबद्दल ऐकले आहे का? तुम्ही कल्पना करू शकता का की कोणत्या परिस्थितीमुळे तिला असे करण्यास भाग पाडले?
तिला घर सोडून दुसरीकडे जायला जागाच नव्हती. समाजात महिलांसाठी, विशेषतः विधवांसाठी जागा नाही. त्यांचेच लोक त्यांची कोणतीही चूक नसताना त्यांना दूर पाठवतात.
मला त्यांच्यासाठी एक सुरक्षित जागा तयार करायची आहे - भ्रूणहत्या आणि परित्याग रोखण्यासाठी घर. या विधवांची मुले चांगल्या आयुष्याला पात्र आहेत.

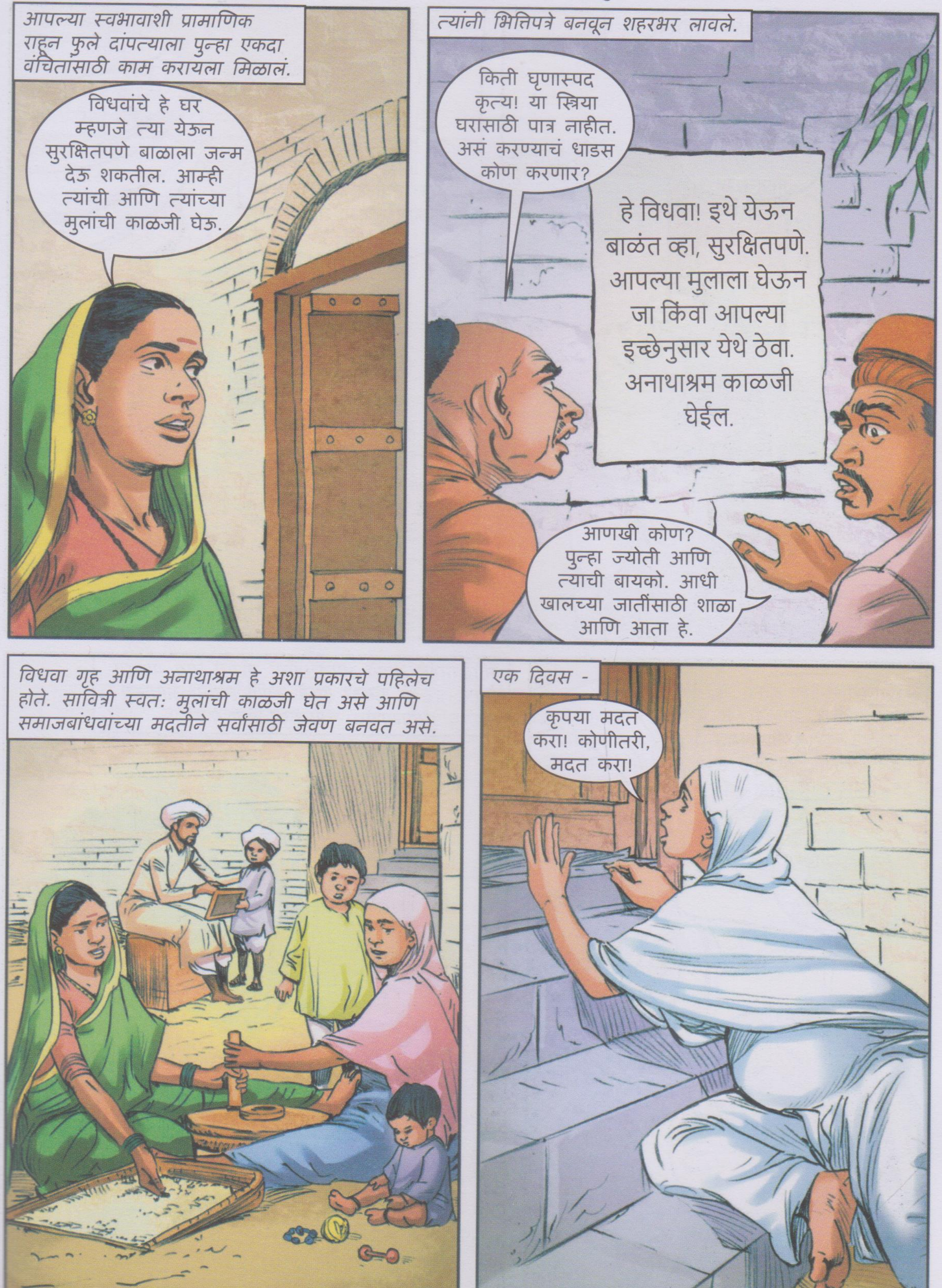
आपल्या स्वभावाशी प्रामाणिक राहून फुले दांपत्याला पुन्हा एकदा वंचितांसाठी काम करायला मिळालं.
विधवांचे हे घर म्हणजे त्या येऊन सुरक्षितपणे बाळाला जन्म देऊ शकतील. आम्ही त्यांची आणि त्यांच्या मुलांची काळजी घेऊ.
त्यांनी भित्तिपत्रे बनवून शहरभर लावले.
किती घृणास्पद कृत्य! या स्त्रिया घरासाठी पात्र नाहीत. असं करण्याचं धाडस कोण करणार?
हे विधवा! इथे येऊन बाळंत व्हा, सुरक्षितपणे. आपल्या मुलाला घेऊन जा किंवा आपल्या इच्छेनुसार येथे ठेवा. अनाथाश्रम काळजी घेईल.
आणखी कोण? पुन्हा ज्योती आणि त्याची बायको. आधी खालच्या जातींसाठी शाळा आणि आता हे.
विधवा गृह आणि अनाथाश्रम हे अशा प्रकारचे पहिलेच होते. सावित्री स्वतः मुलांची काळजी घेत असे आणि समाजबांधवांच्या मदतीने सर्वांसाठी जेवण बनवत असे.
एक दिवस -
कृपया मदत करा! कोणीतरी, मदत करा!

काशीबाई नावाची ही महिला विधवा होती आणि बाळाला जन्म देणार होती.
इकडे, आत ये. कोणीतरी मला गरम पाणी आणून द्या.
थोड्या वेळाने -
किती सुंदर मुलगा आहे!
काशीबाईंना मूल नको आहे. विधवेचा मुलगा म्हणून त्याला नाकारणाऱ्या समाजात त्याला वाढवायला ती घाबरते.
आपण त्याला दत्तक घेतले पाहिजे, सावित्री. तू त्याला या जगात आणण्यास मदत केलीस, त्या मुळे हे योग्य वाटते.
अरे, तुम्ही माझ्या मनातले ओळखलेत!
सावित्रीबाई आणि जोतिरावांनी मुलाचे नाव यशवंत ठेवले. पुढे ते डॉक्टर झाले आणि त्यांनी आपल्या आई-वडिलांप्रमाणेच समाजाची सेवा केली.

* एक विद्वान, न्यायाधीश आणि भारतीय राष्ट्रीय कॉंग्रेसच्या संस्थापक सदस्यांपैकी एक

ब्राम्हसमाज आणि प्रार्थना समाज यांसारखे सुधारणावादी गट लोकप्रिय होत होते. जोतिरावांना या गटांनी घालून दिलेली तत्त्वे मान्य नव्हती. २४ सप्टेंबर १८७३ रोजी-
आम्ही आमच्या दलित बंधू-भगिनींची ही बैठक बोलावली आहे, कारण आता आपल्याच जीवनाचे प्रतिनिधित्व करण्याची वेळ आली आहे.

बैठकीत जोतिरावांनी समाजाकडून मते मागविली. चर्चेअंती एक ऐतिहासिक निर्णय घेण्यात आला.
आज आपण सत्यआज आपण सत्यशोधक समाजाची स्थापना करत आहोत, सत्यशोधकांचे गत. आपण ब्राम्हिण ग्रंथांचा निषेध करू आणि आपल्या चालीरिती निर्माण करू.
सत्यासाठी!

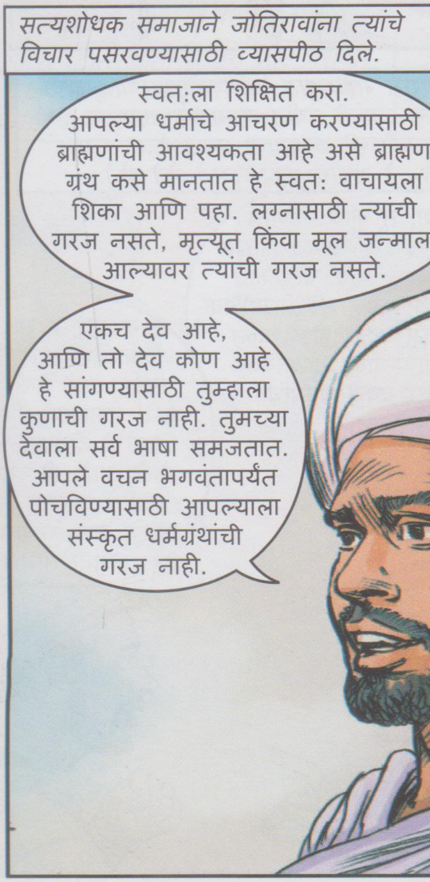
सत्यशोधक समाजाने जोतिरावांना त्यांचे विचार पसरवण्यासाठी व्यासपीठ दिले.
स्वतःला शिक्षित करा. आपल्या धर्माचे आचरण करण्यासाठी ब्राह्मणांची आवश्यकता आहे असे ब्राह्मण ग्रंथ कसे मानतात हे स्वतः वाचायला शिका आणि पहा. लग्नासाठी त्यांची गरज नसते, मृत्यूत किंवा मूल जन्माला आल्यावर त्यांची गरज नसते.
एकच देव आहे, आणि तो देव कोण आहे हे सांगण्यासाठी तुम्हाला कुणाची गरज नाही. तुमच्या देवाला सर्व भाषा समजतात. आपले वचन भगवंतापर्यंत पोचविण्यासाठी आपल्याला संस्कृत धर्मग्रंथांची गरज नाही.

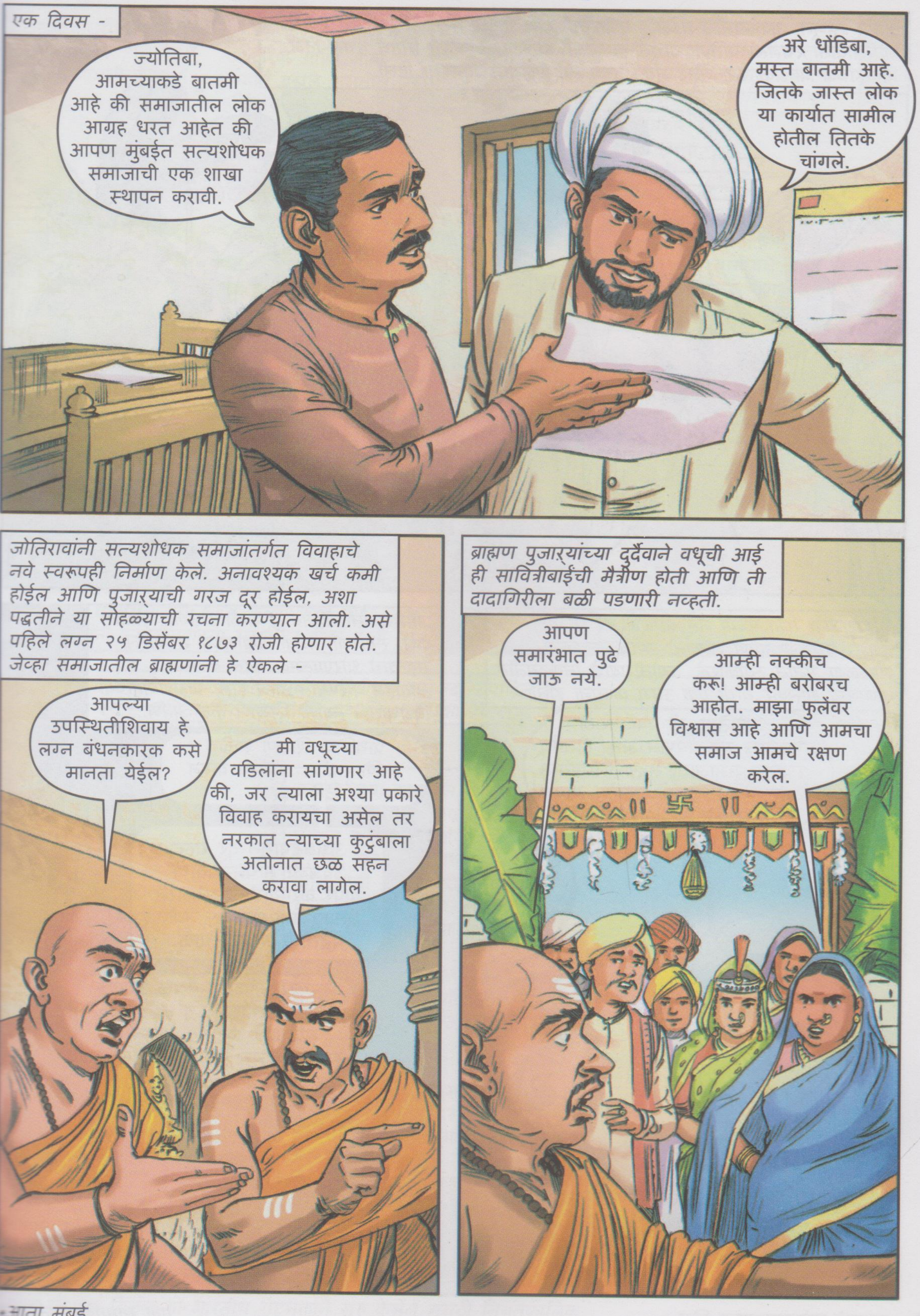
एक दिवस -
ज्योतिबा, आमच्याकडे बातमी आहे की समाजातील लोक आग्रह धरत आहेत की आपण मुंबईत सत्यशोधक समाजाची एक शाखा स्थापन करावी.
अरे धोंडिबा, मस्त बातमी आहे. जितके जास्त लोक या कार्यात सामील होतील तितके चांगले.
जोतिरावांनी सत्यशोधक समाजांतर्गत विवाहाचे नवे स्वरूपही निर्माण केले. अनावश्यक खर्च कमी होईल आणि पुजाऱ्याची गरज दूर होईल, अशा पद्धतीने या सोहळ्याची रचना करण्यात आली. असे पहिले लग्न २५ डिसेंबर १८७३ रोजी होणार होते. जेव्हा समाजातील ब्राह्मणांनी हे ऐकले -
आपल्या उपस्थितीशिवाय हे लग्न बंधनकारक कसे मानता येईल?
मी वधूच्या वडिलांना सांगणार आहे की, जर त्याला अश्या प्रकारे विवाह करायचा असेल तर नरकात त्याच्या कुटुंबाला अतोनात छळ सहन करावा लागेल.
ब्राह्मण पुजाऱ्यांच्या दुर्दैवाने वधूची आई ही सावित्रीबाईंची मैत्रीण होती आणि ती दादागिरीला बळी पडणारी नव्हती.
आपण समारंभात पुढे जाऊ नये.
आम्ही नक्कीच करू! आम्ही बरोबरच आहोत. माझा फुलेंवर विश्वास आहे आणि आमचा समाज आमचे रक्षण करेल.

*आता मुंबई

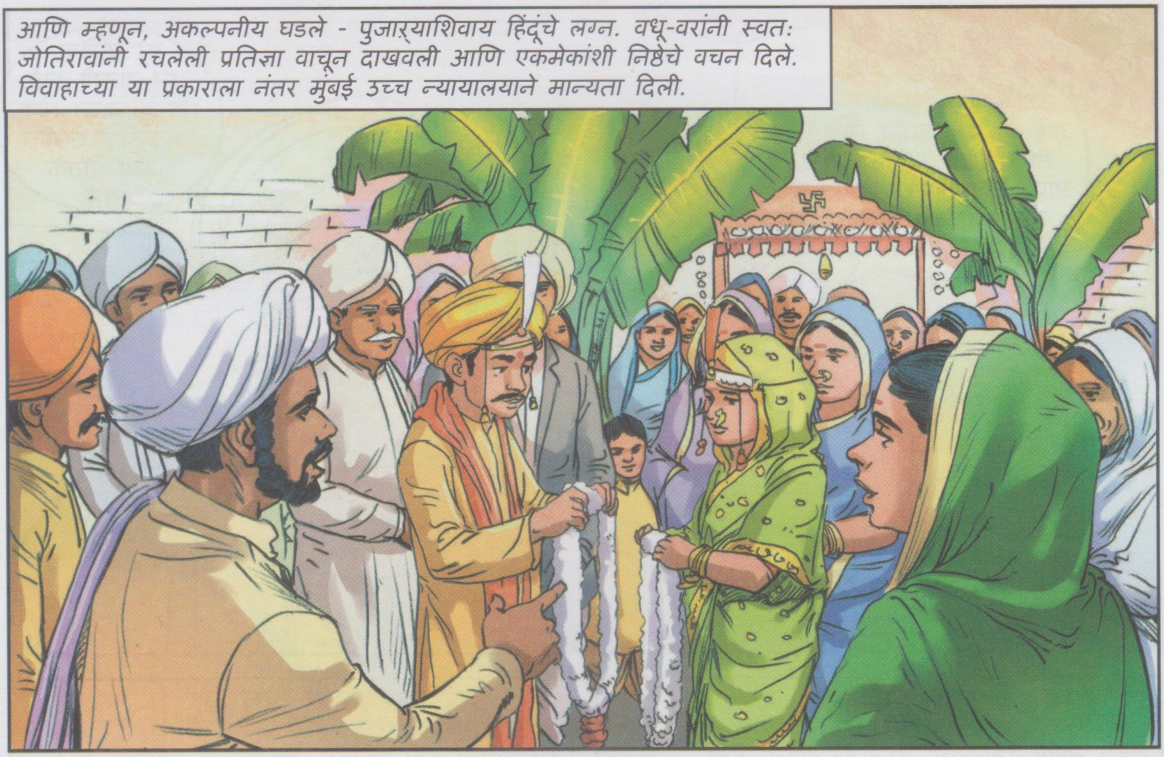

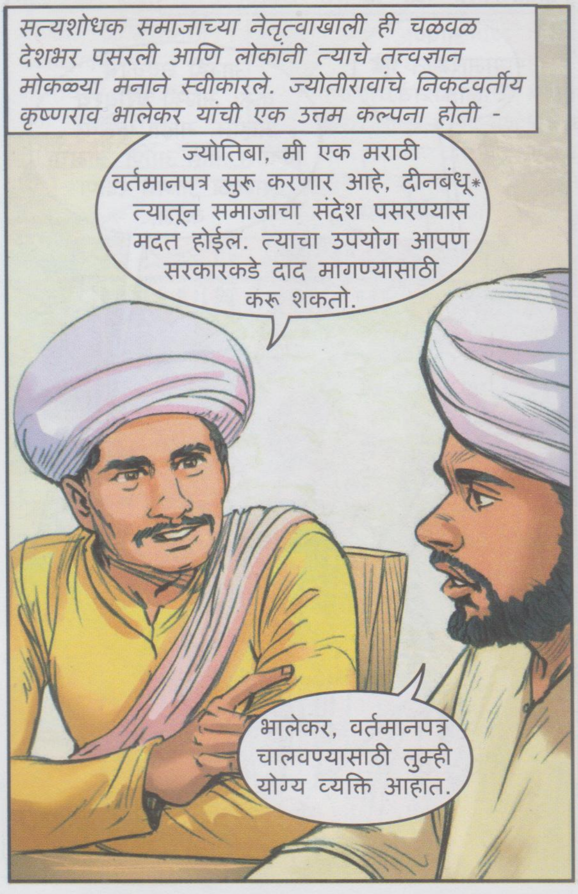

*म्हणजे सर्वसामान्यांचा मित्र

^ एक साप्ताहिक वर्तमानपत्र

*बाळ गंगाधर टिळक या भारतीय राष्ट्रभक्ताने सुरू केलेले मराठी नियतकालिक

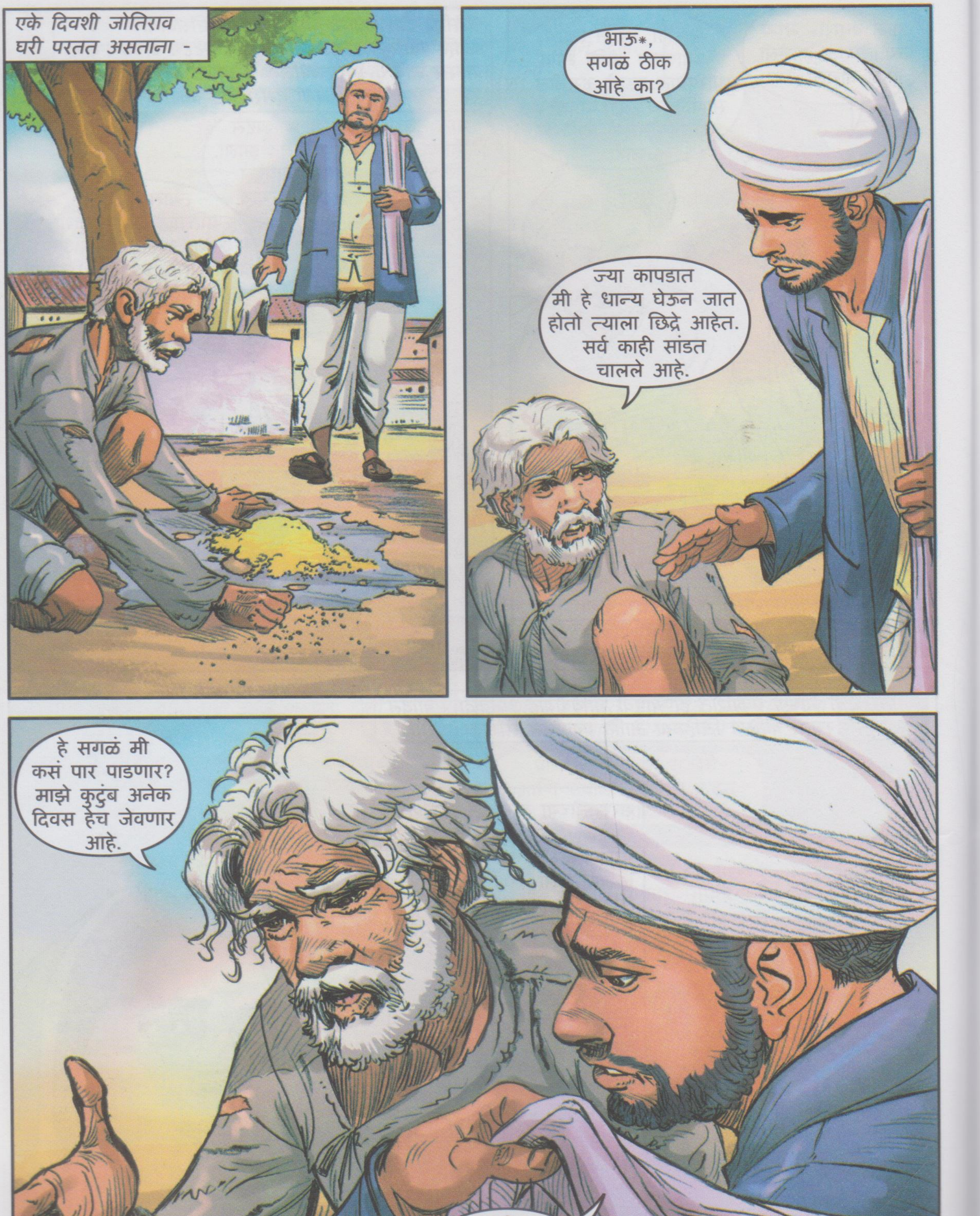
एके दिवशी जोतिराव घरी परतत असताना -
भाऊ*, सगळं ठीक आहे का?
ज्या कापडात मी हे धान्य घेऊन जात होतो त्याला छिद्रे आहेत. सर्व काही सांडत चालले आहे.
हे सगळं मी कसं पार पाडणार? माझे कुटुंब अनेक दिवस हेच जेवणार आहे.
काळजी करू नका। मी तुम्हाला ते उचलण्यास मदत करतो.

*मराठीत भाऊ

जोतिरावांनी खांद्यावर घातलेले कापड उतरवले.
हे घ्या.
मी खूप आभारी आहे. देवाने मला मदत करण्यासाठी पाठवलेली तू दुसरी व्यक्ती आहेस. सर्वप्रथम त्या दैवी स्त्रीने मला हे धान्य दिले.

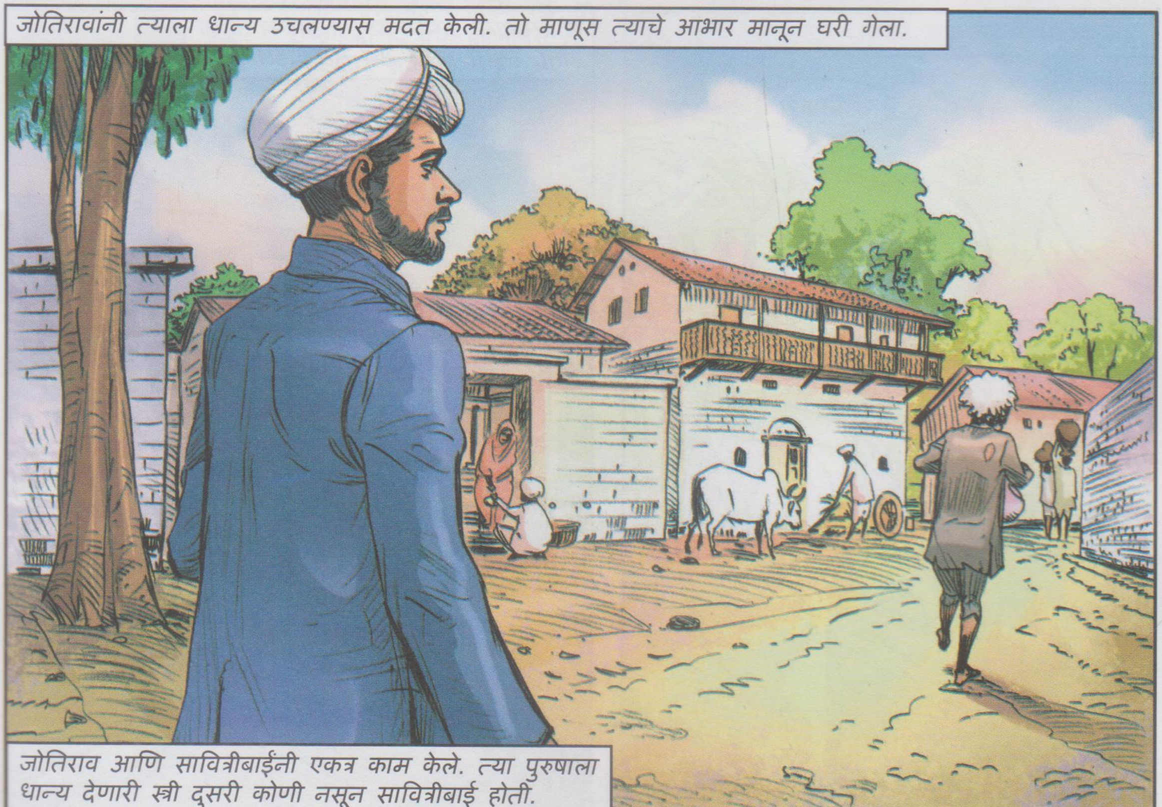
जोतिरावांनी त्याला धान्य उचलण्यास मदत केली. तो माणूस त्याचे आभार मानून घरी गेला.
जोतिराव आणि सावित्रीबाईंनी एकत्र काम केले. त्या पुरुषाला धान्य देणारी स्त्री दुसरी कोणी नसून सावित्रीबाई होती.

सत्यशोधक समाजाची स्थापना केल्यानंतरच्या काळात जोतिरावांनी समानतेची हाक देण्याची, आंदोलने आयोजित करण्याची आणि कामगारांना चांगल्या परिस्थितीची मागणी करण्याची प्रत्येक संधी साधली.
जोपर्यंत सरकार आमचे ऐकत नाही तोपर्यंत आम्ही या जमिनीवर शेती करणार नाही. जोपर्यंत शेतकऱ्यांना योग्य मोबदला मिळत नाही तोपर्यंत एकही पीक उगवणार नाही.
आम्ही झुकणार नाही!
आम्ही रास्त वेतनाची मागणी करतो!

जुलै १८८७ मधील एक दिवस -
आहह....
जोतिबा?!

जोतिरावांना अर्धांग वायुचा झटका आला होता. त्यांचे उजवे अंग लुळे पडले होते.
मी ते तुम्हाला वाचून दाखवतो. तुम्ही विश्रांती घ्या.

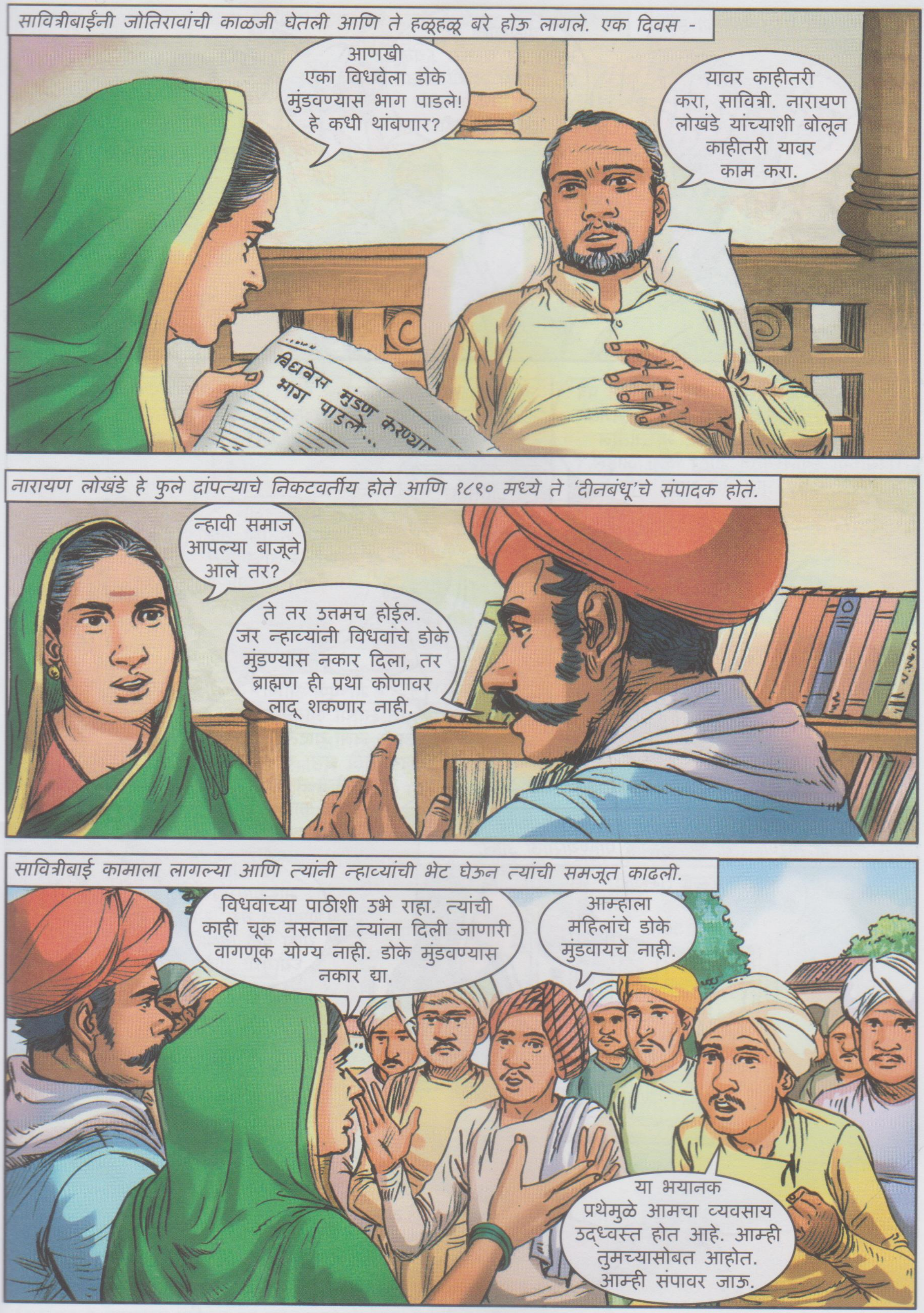
सावित्रीबाईंनी जोतिरावांची काळजी घेतली आणि ते हळूहळू बरे होऊ लागले. एक दिवस -
आणखी एका विधवेला डोके मुंडवण्यास भाग पाडले! हे कधी थांबणार?
यावर काहीतरी करा, सावित्री. नारायण लोखंडे यांच्याशी बोलून काहीतरी यावर काम करा.
विधवेस मुंडण
भाग पाडले...
नारायण लोखंडे हे फुले दांपत्याचे निकटवर्तीय होते आणि १८९० मध्ये ते 'दीनबंधू'चे संपादक होते.
न्हावी समाज आपल्या बाजूने आले तर?
ते तर उत्तमच होईल. जर न्हाव्यांनी विधवांचे डोके मुंडण्यास नकार दिला, तर ब्राह्मण ही प्रथा कोणावर लादू शकणार नाही.
सावित्रीबाई कामाला लागल्या आणि त्यांनी न्हाव्यांची भेट घेऊन त्यांची समजूत काढली.
विधवांच्या पाठीशी उभे राहा. त्यांची काही चूक नसताना त्यांना दिली जाणारी वागणूक योग्य नाही. डोके मुंडवण्यास नकार द्या.
आम्हाला महिलांचे डोके मुंडवायचे नाही.
या भयानक प्रथेमुळे आमचा व्यवसाय उद्ध्वस्त होत आहे. आम्ही तुमच्यासोबत आहोत. आम्ही संपावर जाऊ.

न्हाव्यांचा संप प्रचंड यशस्वी झाला.
ब्राह्मणांना हवं असेल तर वस्तरा उचलू द्या. आम्ही न्हावी आता एकाही विधवेचे डोके मुंडवणार नाही!
क्लॅपु क्लॅप
पहा! आमच्याकडे इंग्लंडमधील महिलांची पत्रे आहेत, ज्यात आपल्या प्रयत्नांबद्दल अभिनंदन केले आहे. ते लिहितात की, भारतातील स्त्रियांच्या स्वातंत्र्याचा आदर केला जाईल, अशी त्यांना आतुरतेने आशा आहे.
जोतीराव आपल्या अर्धांगवायू च्या आजारातून पूर्णपणे कधीच सावरले नाहीत. त्याची तब्येत बिघडत चालली आहे हे त्यांना माहीत होतं. त्यांच्या आजारपणात अनेक मित्र त्यांना भेटायला आले होते.
तुला कसं वाटतंय, जोतिबा?
पॅंडमॅन जी*, माझ्या मनाला शांती आहे. मला माहित आहे की मी माझ्या प्रवासाच्या शेवटच्या टप्प्यावर आहे.
मी पूर्ण आणि नि:स्वार्थी जीवन जगलो आहे. मला वाटते की ज्या कार्यासाठी मला या पृथ्वीवर आलो होतो ते मी पूर्ण केले आहे.
त्यांची तब्येत बिघडल्याने त्यांचे अनुयायी आणि सगळीकडचे लोक त्यांच्या तारणहाराची एक झलक पाहण्यासाठी आले.
आपला रस्ता तुम्हाला भेटायला आलेल्या लोकांनी भरलेला आहे.
सावित्री, माझ्याबरोबर थोडावेळ बस. मला थोडा वेळ विश्रांती घ्यायची आहे.

* एक जवळचा मित्र

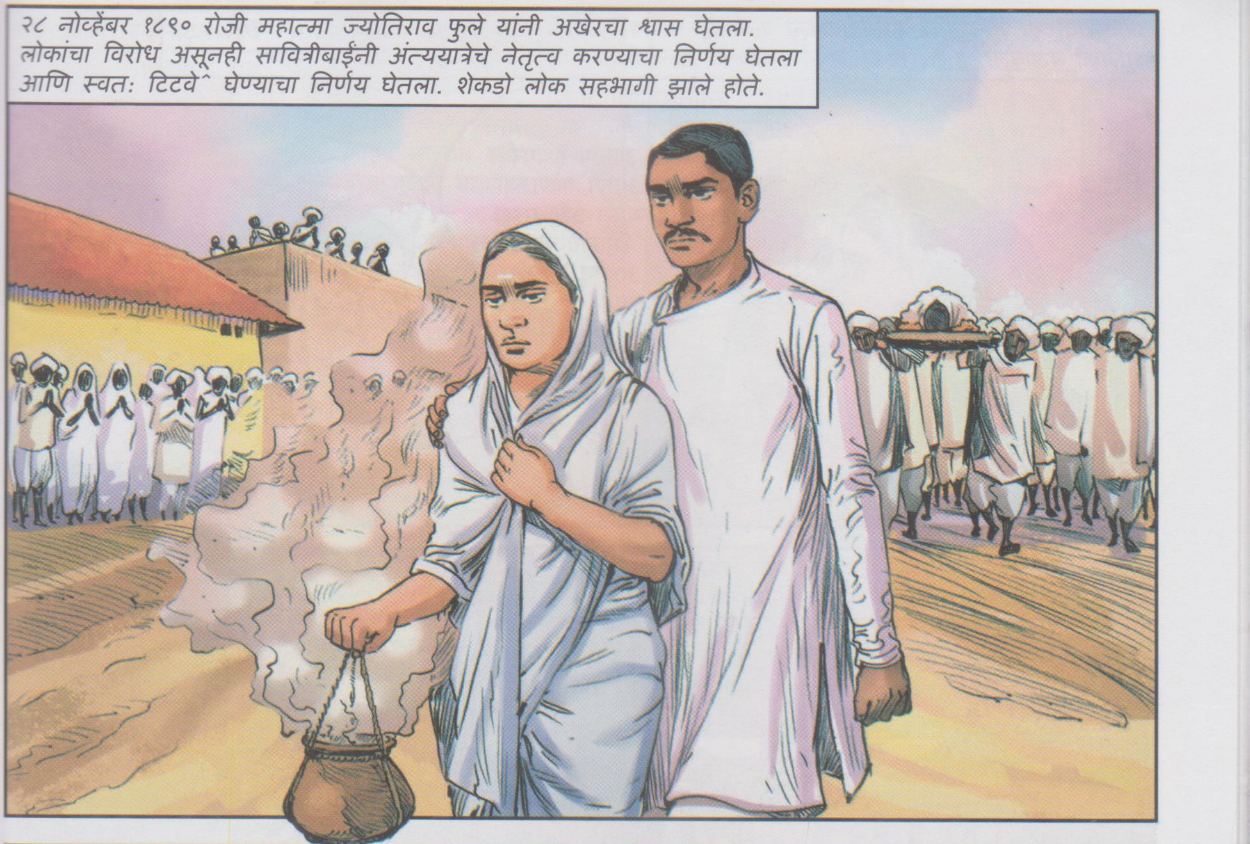

*विठ्ठलराव कृष्णाजी वांडेकर या सुधारकाने केलेल्या कार्याचा गौरव करण्यासाठी त्यांना महात्मा ही पदवी बहाल केली होती.

^अंत्यविधीसाठी नेलेले मातीचे भांडे

जोतिरावांच्या मृत्यूनंतर सावित्रीबाईंनी काम सुरूच ठेवले आणि सत्यशोधक चळवळीत महत्वाची भूमिका बजावली. इ.स. १८९३ मध्ये झालेल्या सत्यशोधक परिषदेच्या त्या अध्यक्षा होत्या.
ज्योतीरावांनी आणि आपल्या सर्वांनी केलेल्या कार्याचे स्मरण करूया. आपण इथपर्यंत कसे पोहोचलो आणि कोणत्या ध्येयांनी आपल्याला उभे राहून समाजात स्थान मिळावे यासाठी प्रवृत्त केले हे आपण लक्षात ठेवूया.

१८९७ मध्ये देशात भयंकर प्लेगने थैमान घातले. पूनालाही याचा फटका बसला. दररोज असंख्य लोकांचा मृत्यू होत होता.
आपल्याला अधिक डॉक्टरांची गरज आहे. मी यशवंतला घरी येऊन स्थानिक रुग्णालयात मदत करायला सांगणार आहे.
सावित्रीबाई, तुम्ही स्वत:चीही काळजी घ्यायला हवी. हा आजार धोकादायक आहे.

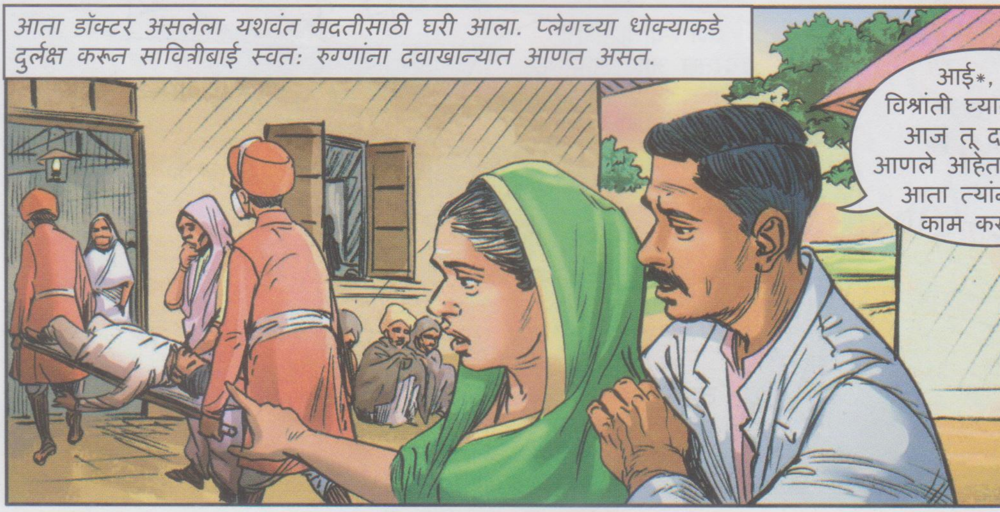
आता डॉक्टर असलेला यशवंत मदतीसाठी घरी आला. प्लेगच्या धोक्याकडे दुर्लक्ष करून सावित्रीबाई स्वत: रुग्णांना दवाखान्यात आणत असत.
आई*, तुला विश्रांती घ्यावी लागेल. आज तू दहा पेशंट आणले आहेत. डॉक्टरांना आता त्यांना त्यांचे काम करू देत.

*आई मराठीत

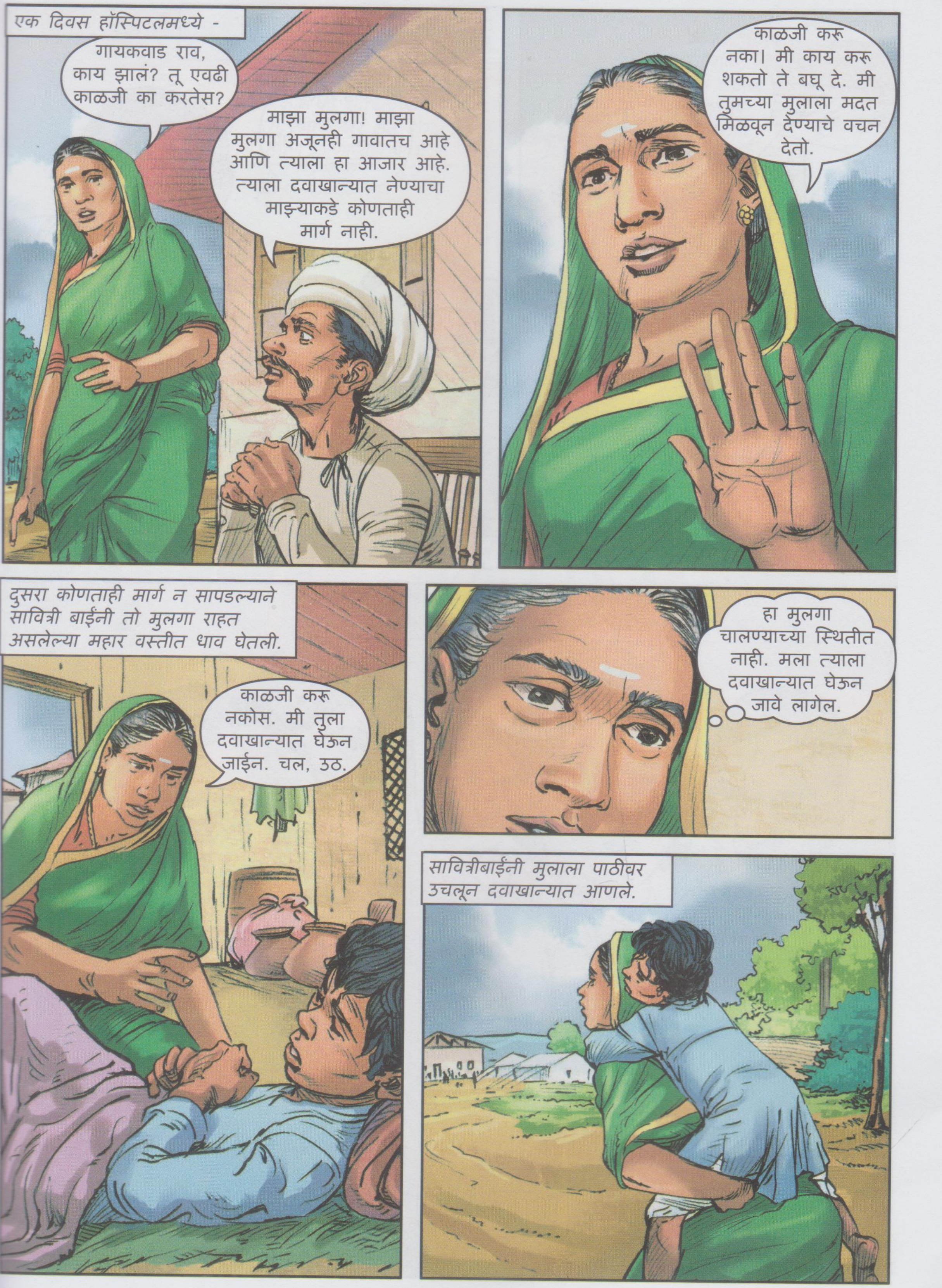
एक दिवस हॉस्पिटलमध्ये -
गायकवाड राव, काय झालं? तू एवढी काळजी का करतेस?
माझा मुलगा! माझा मुलगा अजूनही गावातच आहे आणि त्याला हा आजार आहे. त्याला दवाखान्यात नेण्याचा माझ्याकडे कोणताही मार्ग नाही.
काळजी करू नका। मी काय करू शकतो ते बघू दे. मी तुमच्या मुलाला मदत मिळवून देण्याचे वचन देतो.
दुसरा कोणताही मार्ग न सापडल्याने सावित्री बाईंनी तो मुलगा राहत असलेल्या महार वस्तीत धाव घेतली.
काळजी करू नकोस. मी तुला दवाखान्यात घेऊन जाईन. चल, उठ.
हा मुलगा चालण्याच्या स्थितीत नाही. मला त्याला दवाखान्यात घेऊन जावे लागेल.
सावित्रीबाईंनी मुलाला पाठीवर उचलून दवाखान्यात आणले.

रुग्णालयात -
कोणीतरी, मदत करा! हा मुलगा खूप आजारी आहे.

दुर्दैवाने त्या मुलाच्या संपर्कामुळे सावित्रीबाईंनाच प्लेगची लागण झाली.
आई, तुला बरं व्हायला हवं. तू मला एकटं सोडू शकत नाहीस.
१० मार्च १८९७ रोजी सावित्रीबाई फुले यांचे निधन झाले.

भारतातील पहिल्या महिला शिक्षिका सावित्रीबाईंनी असंख्य लोकांना, विशेषतः महिलांना उभे राहून समाजात आपला योग्य वाटा मिळावा यासाठी प्रेरित केले.

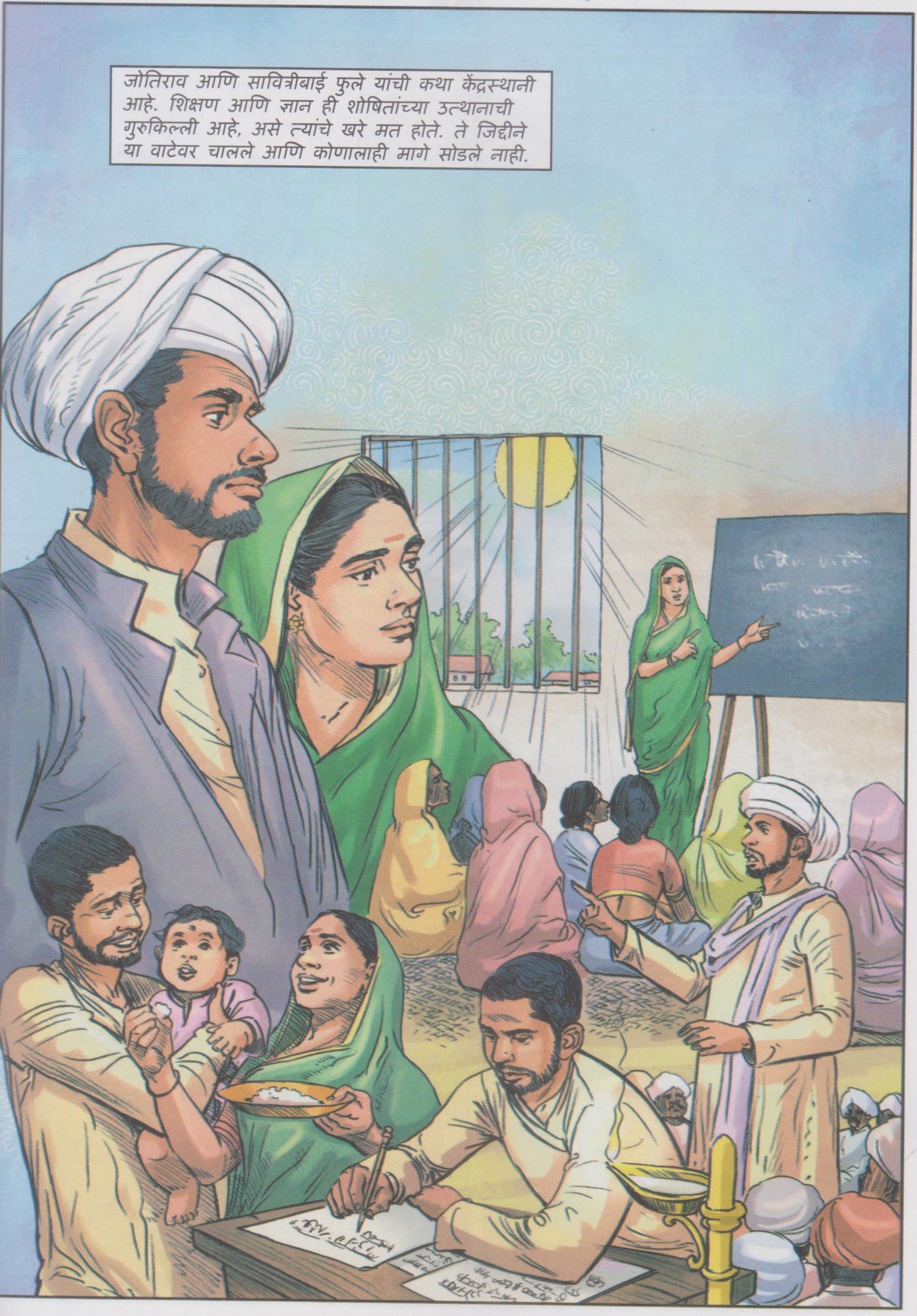
जोतिराव आणि सावित्रीबाई फुले यांची कथा केंद्रस्थानी आहे. शिक्षण आणि ज्ञान ही शोषितांच्या उत्थानाची गुरुकिल्ली आहे, असे त्यांचे खरे मत होते. ते जिद्दीने या वाटेवर चालले आणि कोणालाही मागे सोडले नाही.

कुंड

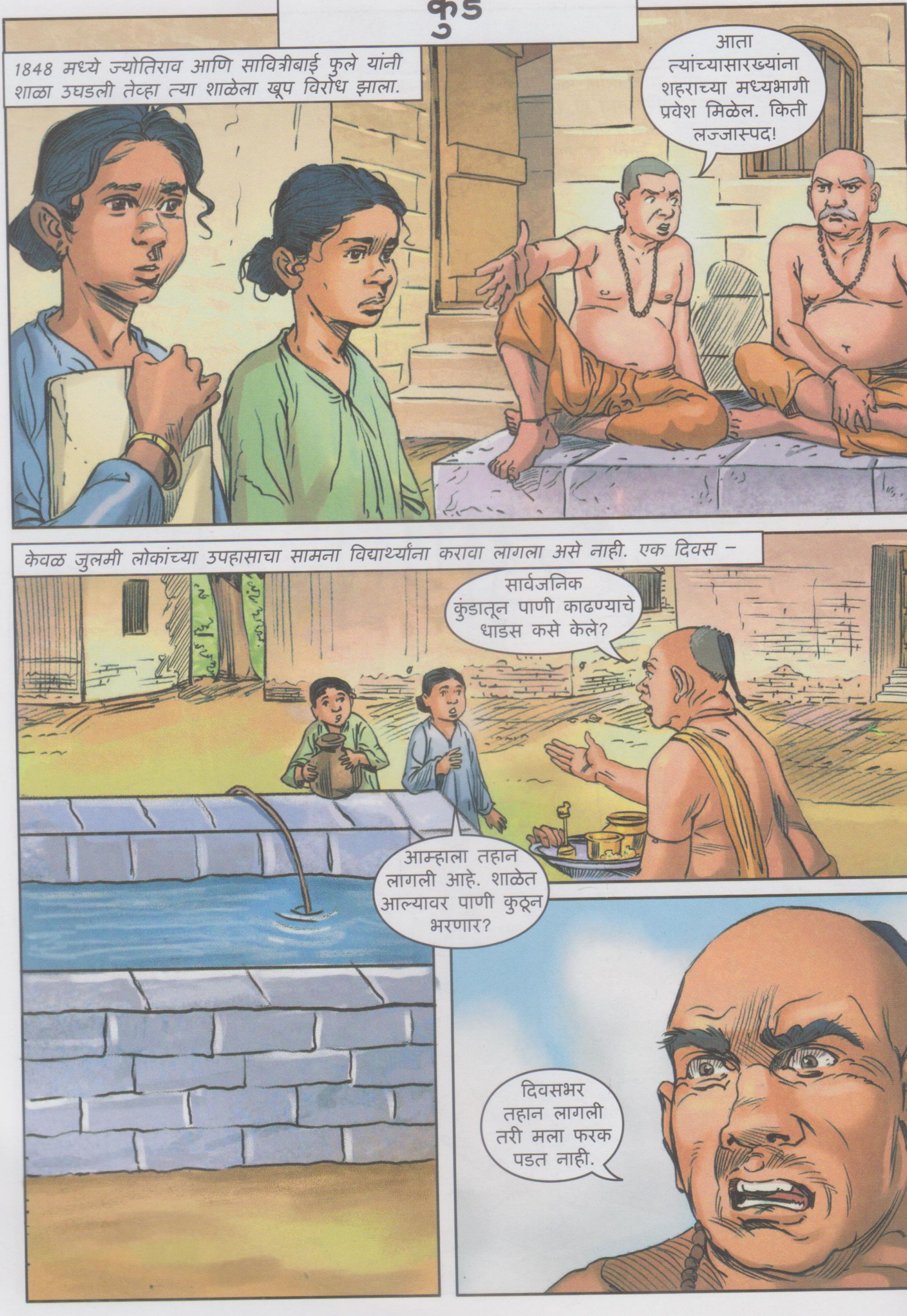

1848 मध्ये ज्योतिराव आणि सावित्रीबाई फुले यांनी शाळा उघडली तेव्हा त्या शाळेला खूप विरोध झाला.
आता त्यांच्यासारख्यांना शहराच्या मध्यभागी प्रवेश मिळेल. किती लज्जास्पद!
केवळ जुलमी लोकांच्या उपहासाचा सामना विद्यार्थ्यांना करावा लागला असे नाही. एक दिवस –
सार्वजनिक कुंडातून पाणी काढण्याचे धाडस कसे केले?
आम्हाला तहान लागली आहे. शाळेत आल्यावर पाणी कुठून भरणार?
दिवसभर तहान लागली तरी मला फरक पडत नाही.

नंतर–
काय झालं? तुम्ही दोघंही तुम्हाला काहीतरी त्रास देत आहे असं दिसतंय.

आम्ही पाणी भरण्यासाठी गेलो होतो.
आणि आम्हाला सांगण्यात आले की सार्वजनिक कुंडावर आमचा हक्क नाही. तिथे जाण्यापूर्वी आम्ही विचारही केला नाही.
या मुलांना आपण किती शिकवू इच्छितो हे महत्त्वाचे नाही. आपल्याला अजूनही इतरांच्या जुलमी विचारांशी लढा सुरू ठेवावा लागेल.

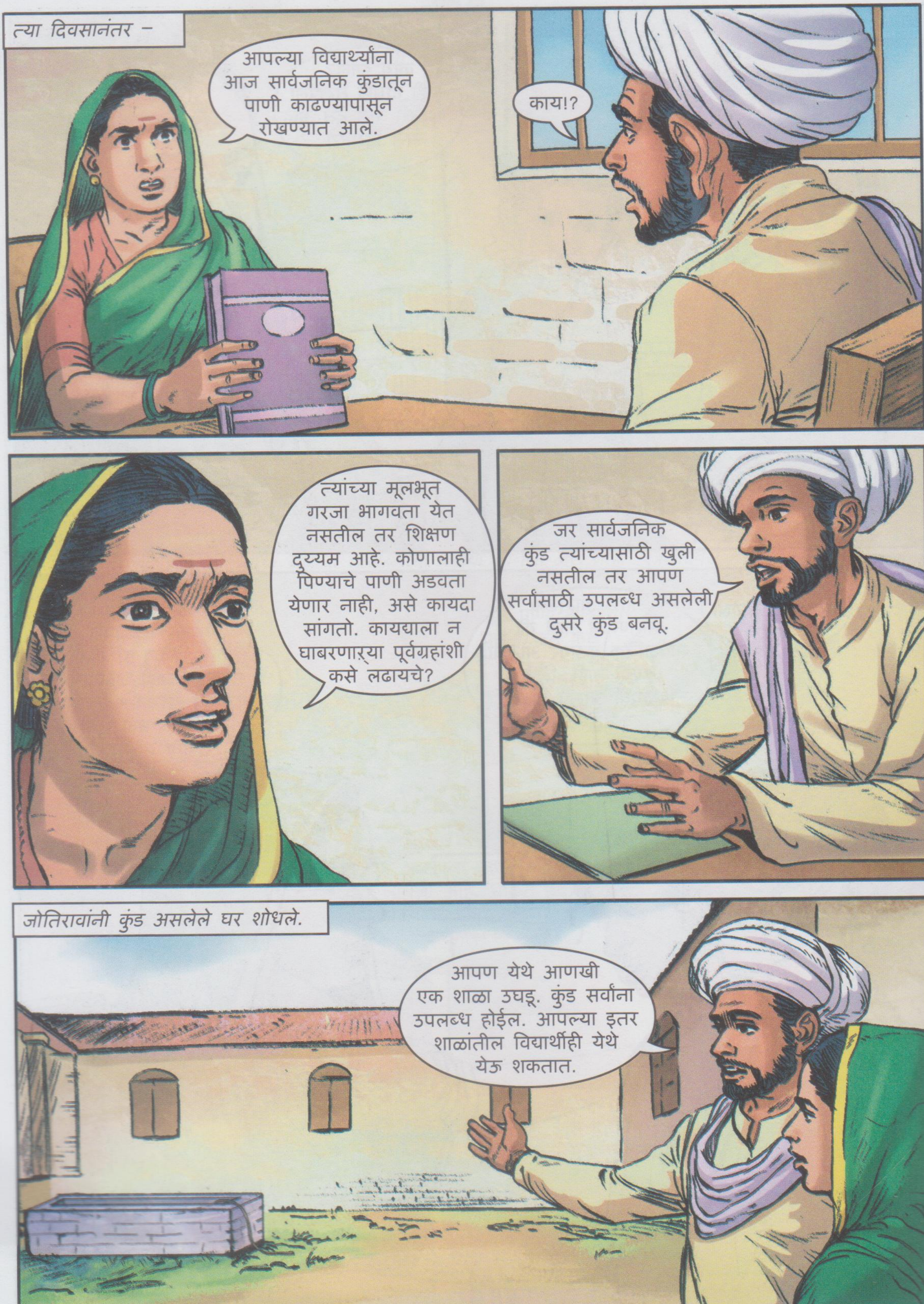
त्या दिवसानंतर –
आपल्या विद्यार्थ्यांना आज सार्वजनिक कुंडातून पाणी काढण्यापासून रोखण्यात आले.
काय!?
त्यांच्या मूलभूत गरजा भागवता येत नसतील तर शिक्षण दुय्यम आहे. कोणालाही पिण्याचे पाणी अडवता येणार नाही, असे कायदा सांगतो. कायद्याला न घाबरणाऱ्या पूर्वग्रहांशी कसे लढायचे?
जर सार्वजनिक कुंड त्यांच्यासाठी खुली नसतील तर आपण सर्वांसाठी उपलब्ध असलेली दुसरे कुंड बनवू.
जोतिरावांनी कुंड असलेले घर शोधले.
आपण येथे आणखी एक शाळा उघडू. कुंड सर्वांना उपलब्ध होईल. आपल्या इतर शाळांतील विद्यार्थीही येथे येऊ शकतात.

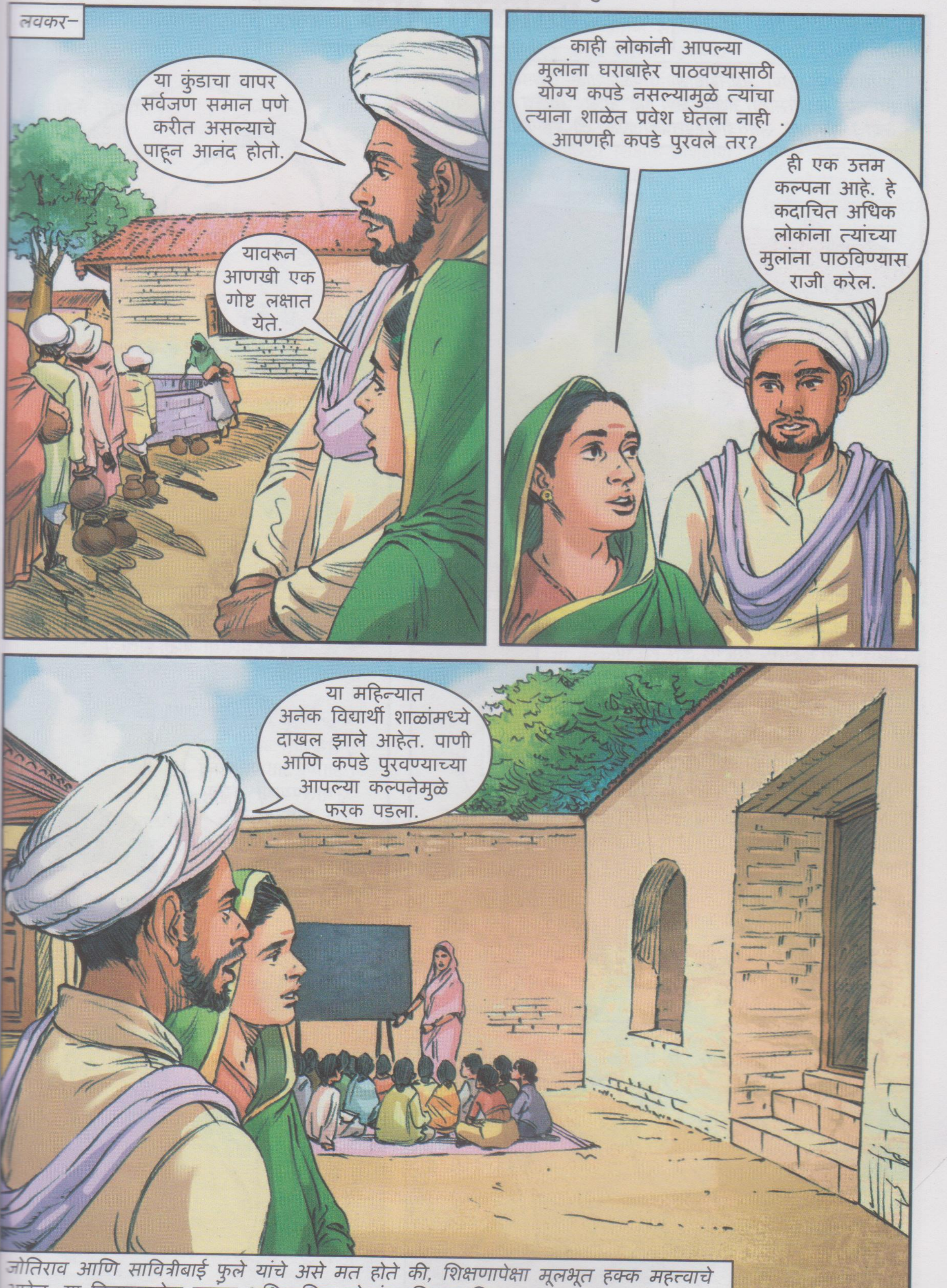
लवकर–
या कुंडाचा वापर सर्वजण समान पणे करीत असल्याचे पाहून आनंद होतो.
यावरून आणखी एक गोष्ट लक्षात येते.
काही लोकांनी आपल्या मुलांना घराबाहेर पाठवण्यासाठी योग्य कपडे नसल्यामुळे त्यांचा त्यांना शाळेत प्रवेश घेतला नाही . आपणही कपडे पुरवले तर?
ही एक उत्तम कल्पना आहे. हे कदाचित अधिक लोकांना त्यांच्या मुलांना पाठविण्यास राजी करेल.
या महिन्यात अनेक विद्यार्थी शाळांमध्ये दाखल झाले आहेत. पाणी आणि कपडे पुरवण्याच्या आपल्या कल्पनेमुळे फरक पडला.
जोतिराव आणि सावित्रीबाई फुले यांचे असे मत होते की, शिक्षणापेक्षा मूलभूत हक्क महत्त्वाचे आहेत. या विचारामुळेच त्यांना अधिकाधिक लोकांना शिक्षण निवडण्यास मदत झाली.

फातिमा शेख

सावित्रीबाई आणि जोतिरावांनी पहिली शाळा उघडली तेव्हा त्यांच्या मदतीसाठी अनेक जण पुढे आले. अशीच एक व्यक्ती, ज्यांचे योगदान सावित्रीबाईइतकेच होते, ती म्हणजे फातिमा शेख.
फातिमाचा भाऊ उस्मान शेख हा जोतीरावांचा जिवलग मित्र होता. गफ्फर बेग मुन्शी यांच्याकडे त्यांनी एकत्र उर्दू शिकली.
तुझं लिखाण खुप सुंदर आहे. ही अक्षरे तयार करणे मला अवघड जात आहे.
तेच अक्षर नीट जमण्यापूर्वी मी अनेकदा सराव केला.
मला कधी कधी उच्चाराचा त्रास होतो. ते तूला सहजपणे येते.
तू मला लेखनात मदत कर आणि आपण एकत्र बोलण्याचा सराव करू. हा हा!

फातिमाने फुले दांपत्याने उघडलेल्या शाळेत काम सुरू केले.
लोकांच्या घरी जाऊन मुलांना शाळेत पाठवण्यासाठी त्यांची समजूत काढली तर त्यामुळे मदत होईल असे मला वाटते.
मस्त कल्पना आहे फातिमा.
लोकांना आपल्या मुलींना शाळेत पाठवणं अवघड काम होतं, पण त्यांच्या प्रयत्नांमुळे लवकरच शाळेत मुलींची संख्या वाढू लागली.
तुमच्या मुलीला शिकण्याचा अधिकार आहे. सावित्रीबाईंकडे बघा. ती शिकली आणि आता तिने एक शाळा उघडली आहे.
महिलांना उज्ज्वल भवितव्य मिळायला हवे. आपल्या मुली त्या काय काय करू शकतात ते दाखवू द्या.
एके दिवशी फातिमा शाळेत जात असताना –
ए थांब! लोकांना त्या शाळेत प्रवेश घेण्यास सांगणे थांबव.
ती आपल्या समाजाचा भागही नाही. त्यापासून दूर राहा.
मी तुम्हाला बजावते की तुम्ही माझा रस्ता सोडा. फुले दाम्पत्य जे काम करीत आहे ते आपल्या विचारसरणीच्या पालिकडले आहे.

तुझी हिम्मत कशी झाली?
हे घे!
आह!
ते बरोबर आहे! पळा!
फातिमा ला रोज चकमकींना सामोरे जावे लागत होते, पण जास्तीत जास्त मुलांना शाळेत आणण्याच्या ध्येयावर ती ठाम राहिली.
त्यांनी शेण फेकायला सुरुवात केली म्हणून मी अतिरिक्त साडी घेऊन जाऊ लागलो आहे.
त्यांना हवं ते आमच्यावर फेकू शकतात. यामुळे माझा संकल्प आणखी दृढ होईल.

एके दिवशी शाळेत –
विद्यार्थ्यांना ग्रंथालय हवे आहे, असे ऐकले. मला ते उभारायला मदत करायची आहे.
आपल्याकडे विविध धर्मआणि पार्श्वभूमीच्या लेखकांची पुस्तके असावीत आणि मला असे कोणीतरी सापडले जे त्यांची अनुवादित पुस्तके दान करण्यास तयार आहेत.

पूर्वी –
काही विद्यार्थ्यांना आपले लिखाण इतरांना वाचण्यासाठी ग्रंथालयात ठेवावेसे वाटते.
ग्रंथालय
ग्रंथालयाने खऱ्या अर्थाने स्वतःचे स्वरूप धारण केले आहे.

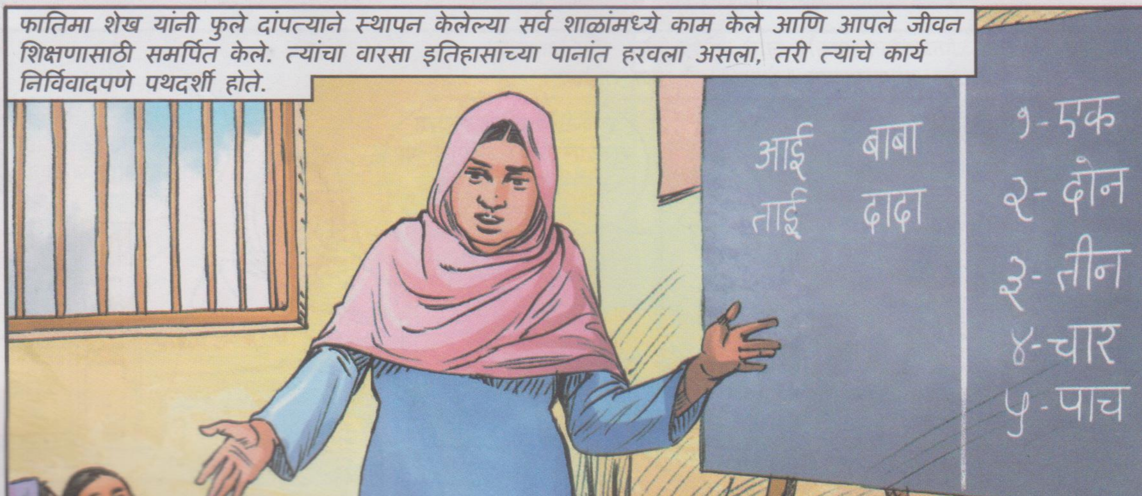
फातिमा शेख यांनी फुले दांपत्याने स्थापन केलेल्या सर्व शाळांमध्ये काम केले आणि आपले जीवन शिक्षणासाठी समर्पित केले. त्यांचा वारसा इतिहासाच्या पानांत हरवला असला, तरी त्यांचे कार्य निर्विवादपणे पथदर्शी होते.
आई बाबा
ताई दादा
१-एक
२-दोन
३-तीन
४-चार
५-पाच

लहुजी साळवे आणि मुक्ता साळवे

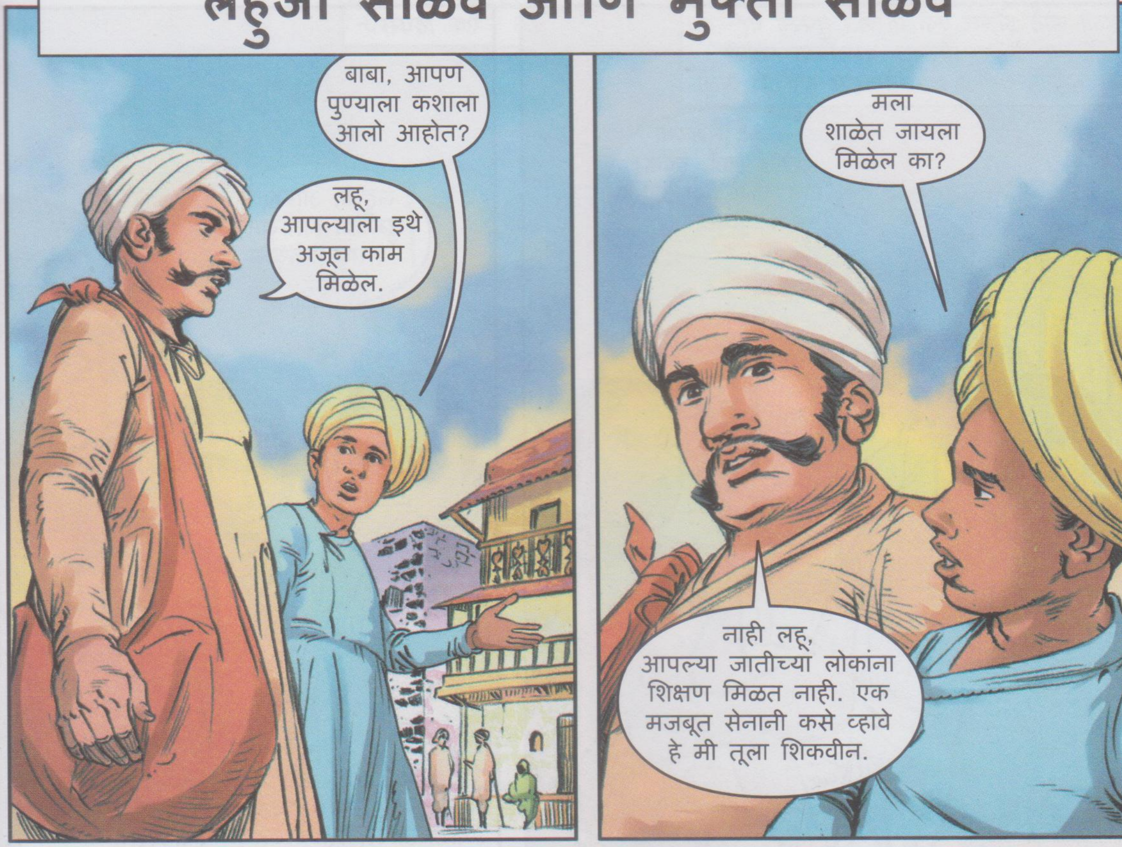

लहुजींचे वडील राघोजी कुस्तीपटू होते आणि त्यांनी आपल्या मुलाला हा खेळ शिकवला. तरुण लहूला औपचारिक शिक्षण घेण्याची परवानगी नव्हती, परंतु तो इतक्या तरुणांना शिक्षित करण्यास मदत करण्याच्या मार्गावर होता.

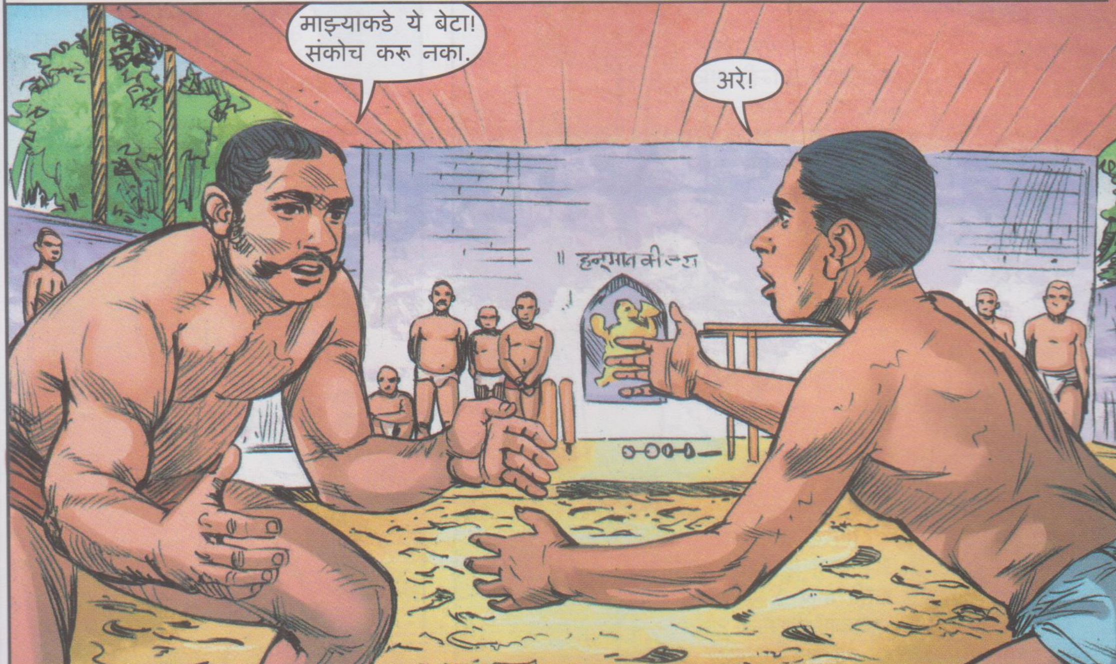

लहुजी मोठे होऊन एक पारंगत कुस्ती पट्टू बनले. या खेळात पारंगत असलेल्या त्यांनी तरुण मुलांना प्रशि क्षण देण्यास सुरुवात केली.
ताकद तुमच्या धडात आहे. इकडे। दीर्घ श्वास घ्या आणि पुन्हा प्रयत्न करा.
एक दिवस –
लहुजी, आम्हाला तुमच्या हाताखाली सराव करायचा आहे.
ते जोतिराव आणि सदाशिव होते. लहुजींनी त्यांना आपले शिष्य म्हणून स्वीकारले.
जोतिराव लहुजींना नेहमीच खूप मान देत असत. काही वर्षांनंतर –
महार आणि मांग मुलांसाठी आम्ही शाळा उघडणार आहोत. त्यांना बराच काळ शिक्षणा पासून वंचित ठेवण्यात आले आहे.
काश, मी लहान असताना कुणीतरी असं काही केलं असतं. मला तुमच्या कामात मदत करायची आहे.
मला याचा प्रसार करण्यास मदत करा. तुमचा सर्वत्र आदर केला जातो, तर तुम्ही ही चांगली गोष्ट आहे हे पटवून द्या.

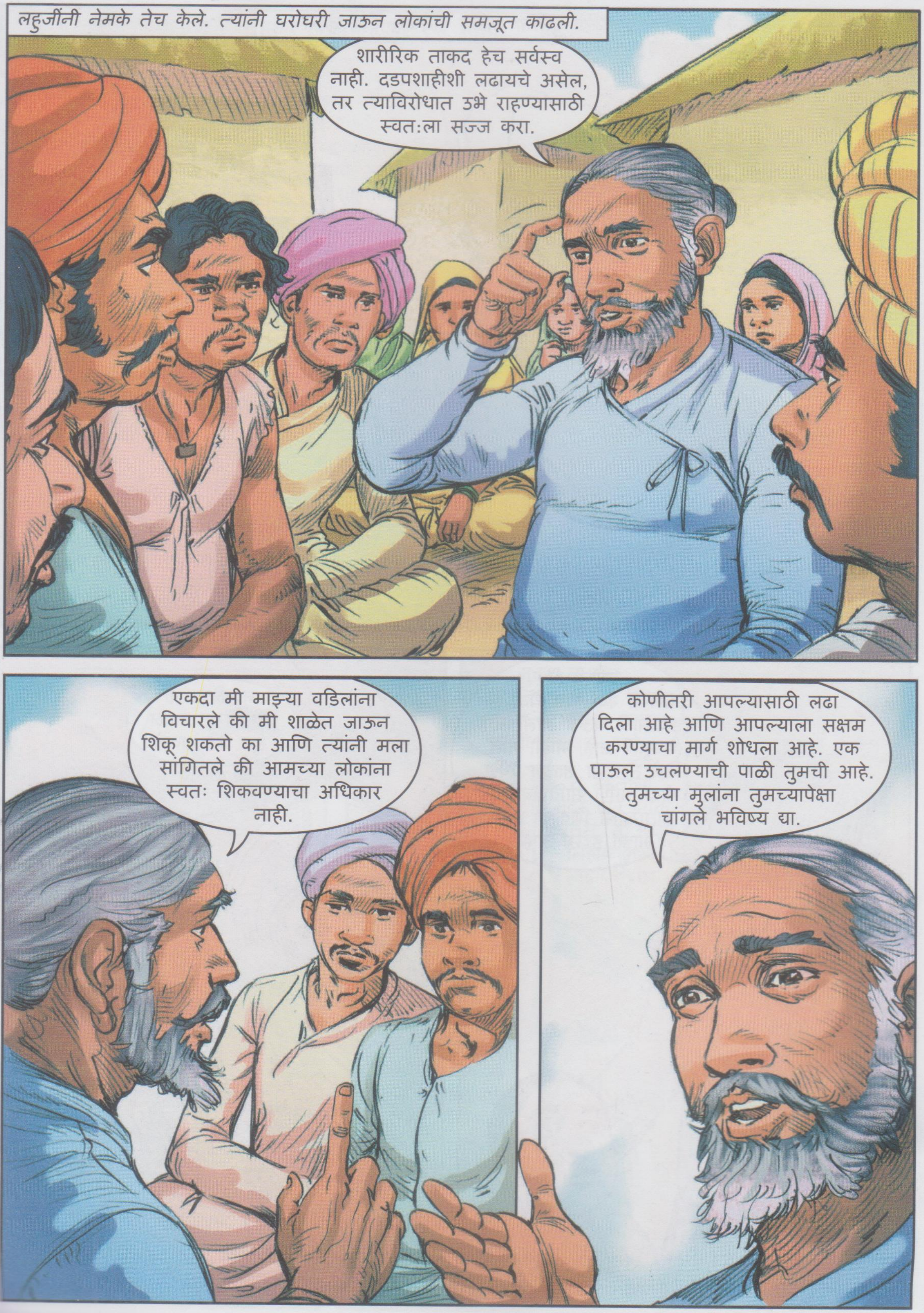
लहुजींनी नेमके तेच केले. त्यांनी घरोघरी जाऊन लोकांची समजूत काढली.
शारीरिक ताकद हेच सर्वस्व नाही. दडपशाहीशी लढायचे असेल, तर त्याविरोधात उभे राहण्यासाठी स्वत:ला सज्ज करा.
एकदा मी माझ्या वडिलांना विचारले की मी शाळेत जाऊन शिकू शकतो का आणि त्यांनी मला सांगितले की आमच्या लोकांना स्वतः शिकवण्याचा अधिकार नाही.
कोणीतरी आपल्यासाठी लढा दिला आहे आणि आपल्याला सक्षम करण्याचा मार्ग शोधला आहे. एक पाऊल उचलण्याची पाळी तुमची आहे. तुमच्या मुलांना तुमच्यापेक्षा चांगले भविष्य द्या.

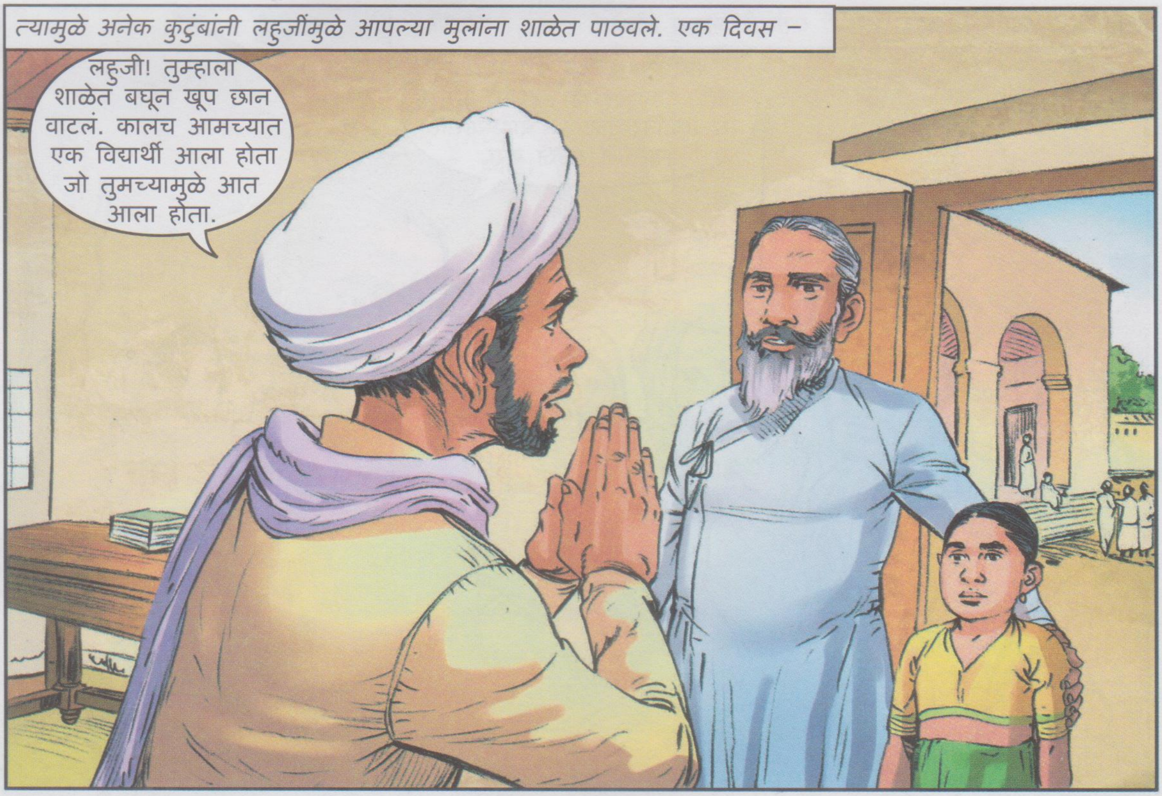
त्यामुळे अनेक कुटुंबांनी लहुजींमुळे आपल्या मुलांना शाळेत पाठवले. एक दिवस –
लहुजी! तुम्हाला शाळेत बघून खूप छान वाटलं. कालच आमच्यात एक विद्यार्थी आला होता जो तुमच्यामुळे आत आला होता.

ज्योती ही आणखी एक विद्यार्थिनी मी तुझ्यासाठी घेऊन आलो आहे. ही मुक्ता आहे, माझी नात. तिने तुमच्या शाळेत प्रवेश घ्यावा आणि सावित्रीबाईंच्या हाताखाली शिकावे अशी माझी इच्छा आहे.

नक्कीच! ती उद्यापासून शाळा सुरू करू शकते

मुक्ता साळवे लवकरच शाळेतील हुशार विद्यार्थिनींपैकी एक बनली.
आजोबा* म्हणतात की, जर चांगल्या प्रकारे वापरले तर शब्द कोणत्याही शस्त्राइतके मजबूत असू शकतात!
अगदी बरोबर आहे मुक्ता.
जसजसा वेळ जात गेला -
मुक्ता, तू तीन वर्षांपासून या शाळेत शिकत आहेस. तू इतकी छान प्रगती दाखवली आहे.
तू स्वतःला सुंदर पणे व्यक्त करतेस. तू अजून लिहावे अशी माझी इच्छा आहे.
पण मी कशाबद्दल लिहिणार?
तुला जे हवं आहे. तुम्हाला जे माहित आहे ते लिहा.

*मराठीत आजोबा

मुक्ताने तिच्या लोकांच्या दुर्दशेवर एक निबंध लिहिला. तिने ब्राह्मण वर्चस्व आणि त्यांच्या लोकांना ज्या धर्माचे पालन करणे अपेक्षित होते त्या धर्मात प्रवेश कसा नाकारला गेला याबद्दल लिहिले.

त्यांचा हा निबंध ज्ञानोदय या मराठी वृत्तपत्रात प्रसिद्ध झाला होता. यामुळे १४ वर्षीय मुक्ता साळवे या पहिल्या महिला दलित लेखिका ठरल्या. मुक्ताने लिहिले -
ब्राह्मणांनी आमचा इतका नीच अपमान केला आहे की ते आम्हाला त्यांच्या गायी-म्हशींपेक्षा कमी समजतात....
ब्राह्मण जेव्हा वेदांना स्वतःची संपत्ती मानतात आणि दलितांकडे पाहणे सुद्धा गुन्हा मानतात, तेव्हा महार आणि मांगांनी कोणत्या ग्रंथाचे अनुसरण करावे?

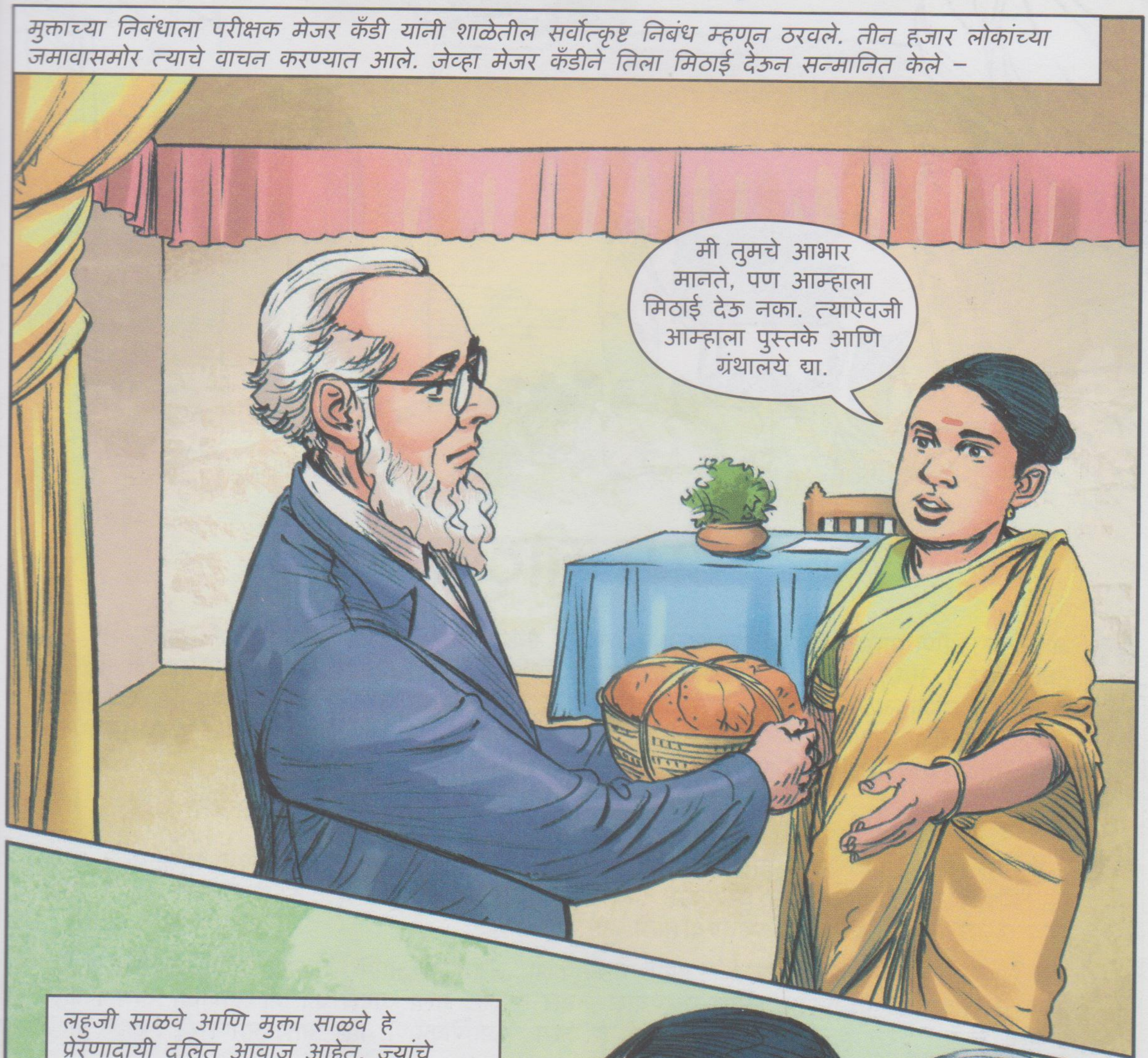
मुक्ताच्या निबंधाला परीक्षक मेजर कँडी यांनी शाळेतील सर्वोत्कृष्ट निबंध म्हणून ठरवले. तीन हजार लोकांच्या जमावासमोर त्याचे वाचन करण्यात आले. जेव्हा मेजर कँडीने तिला मिठाई देऊन सन्मानित केले –
मी तुमचे आभार मानते, पण आम्हाला मिठाई देऊ नका. त्याऐवजी आम्हाला पुस्तके आणि ग्रंथालये द्या.

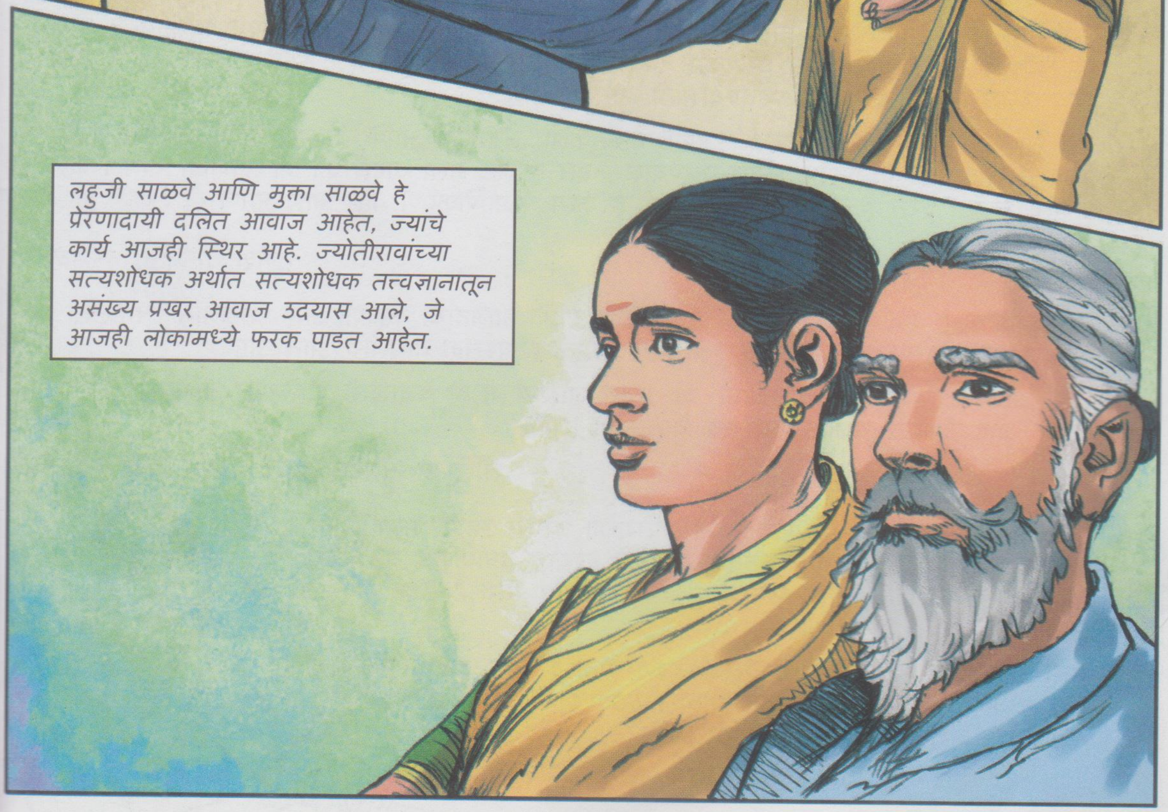
लहुजी साळवे आणि मुक्ता साळवे हे प्रेरणादायी दलित आवाज आहेत, ज्यांचे कार्य आजही स्थिर आहे. ज्योतीरावांच्या सत्यशोधक अर्थात सत्यशोधक तत्त्वज्ञानातून असंख्य प्रखर आवाज उदयास आले, जे आजही लोकांमध्ये फरक पाडत आहेत.

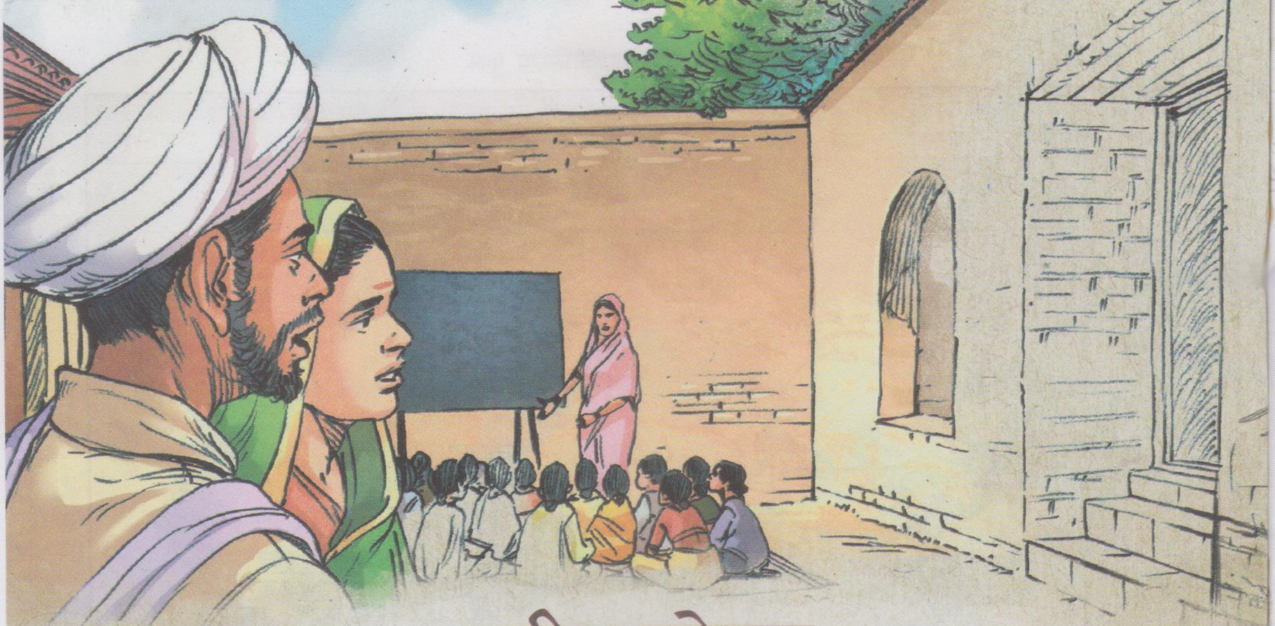

टीम नोट्स

❝ जोतिराव आणि सावित्रीबाई यांच्याबद्दल पहिल्यांदा ऐकलं तेव्हा मी प्रौढावस्थेत होते. काश, मी त्यांच्याबद्दल आधी वाचले असते. त्यांची कहाणी लिहिणे हे एक अवघड काम वाटले कारण इतक्या सामाजिक प्रतिकूल परिस्थितीतही त्यांनी जे साध्य केले त्याला कितीही शब्द न्याय देऊ शकणार नव्हते. त्यांची कथा एकदा नव्हे, तर वेळोवेळी वाचायला हवी. त्यांचे कार्य आजही तेवढेच समर्पक आहे जेवढे त्यांनी ते सुरू केले होते.

- संजना कपूर, *लेखिका*

❝ ज्योतिबा आणि सावित्रीबाई यांच्याशी माझी पहिली ओळख तिसऱ्या इयत्तेच्या पाठ्यपुस्तकात, 'इंट्रोडक्शन टू ग्रेट पीपल' या पुस्तकात झाली. त्यांच्या कथेची दृश्यबीजं माझ्या मनात होती. अमर चित्र कथेने त्या बियाण्यांना उगवण्यासाठी माती दिली.

एक महाराष्ट्रीय कलाकार असल्याने आणि वास्तुकला, लँडस्केप आणि लोकांशी परिचित असल्याने मला पुस्तकासाठी वातावरण तयार करण्यास मदत झाली. मला वाटते की मी आणखी चांगले करू शकलो असतो परंतु हे मी सांगू शकतो, मी हे काम प्रामाणिकपणे केले आहे आणि ही त्यांना माझी श्रद्धांजली आहे.

- दुर्गेश वेल्हाळ, *कलाकार*

❝ फुले दांपत्याची कथा ही भावना, निर्धार, व्यथा आणि आनंदाची कहाणी आहे. संजनाने लिहिलेली दमदार पटकथा आणि दुर्गेशची भावूक दृश्ये यामुळे हे पुस्तक वाचनीय झाले आहे.

मला आशा आहे की प्रिय वाचकांनो, या अद्भुत जोडप्याला ही श्रद्धांजली वाहण्यात आम्हाला जेवढा आनंद आहे तेवढाच आनंद हे पुस्तक वाचून ही मिळेल.

- सॅव्हिओ मास्करेन्हास, *समूह कला संचालक*

❝ जोतीराव आणि सावित्रीबाई फुले यांनी प्रतिगामी परंपरा आणि सामाजिक विषमतेच्या विरोधात आवाज उठवला. आम्ही बऱ्याच वर्षांपासून या कथेचे नियोजन करीत होतो आणि शेवटी या कथेने आकार घेतला याचा आम्हाला खूप आनंद आहे.

मला आशा आहे की यामुळे आपल्या तरुण पिढीला कोणत्याही भेदभावाची पर्वा न करता अत्याचाराविरोधात आवाज उठवण्याची आणि सर्वांमध्ये समानतेची मशाल पेटवण्याची प्रेरणा मिळेल.

- रीना आय. पुरी, *कार्यकारी संपादक*

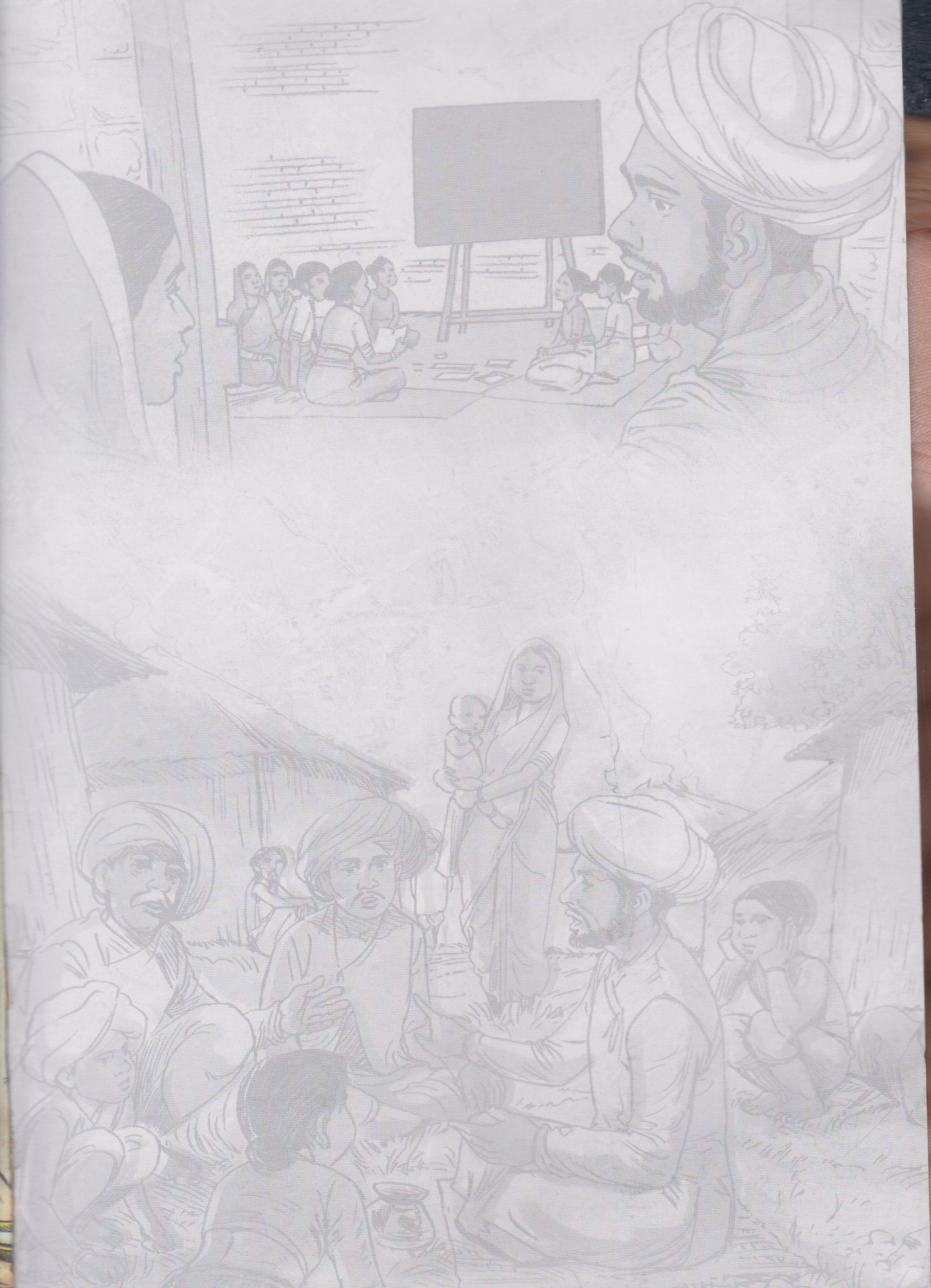

दूरदर्शी

अमर
चित्र
कथा

सावित्रीबाई आणि महात्मा जोतिराव फुले

जोतीराव फुले शिकत असताना सर्वात आनंदी होते. पण त्यांचा जन्म माळी समाजात झाला असल्याने जुलमी जातीच्या लोकांनी त्यांना शाळेत जाण्यापासून रोखले. जगाला आपले मूल्य ठरवू न देता जोतिरावांनी स्वतःहून अभ्यास सुरूच ठेवला. अनेक वर्षांनी त्यांनी सावित्रीबाईंना, त्यांच्या पत्नी आणि सोबतीला लिहायला-वाचायला शिकवलं. छळ आणि अज्ञानाला तोंड देत फुलेंचा शिक्षणाच्या सामर्थ्यावरचा विश्वास दृढ होत गेला. दोघांनी मिळून या शक्तीचा उपयोग करण्याचे स्वप्न पाहिले; शिक्षणाच्या हक्कापासून वंचित राहिलेल्या मुलांसाठी शाळा स्थापन करणे.

जुलमी समाजाकडून मिळणारे अत्याचार आणि धमक्या मिळूनही जोतिराव आणि सावित्रीबाई आपल्या ध्येयासाठी समर्पित राहिले. घरोघरी जाऊन त्यांनी उत्सुक आणि अनिच्छुक अशा दोन्ही प्रकारच्या पालकांना आपल्या मुला-मुलींना शिक्षण देऊ देण्यास प्रोत्साहित केले. त्यांनी आपल्या विद्यार्थ्यांना लिहायला-वाचायला तर शिकवलंच, पण समाजाला प्रश्न विचारायला आणि मनातलं मत मांडायला शिकवलं. हे त्यांनी उदाहरणाद्वारे केले आणि विषमतेविरुद्धच्या त्यांच्या धर्मयुद्धाबद्दल निर्भयपणे लिहिले. फुले दांपत्याने आपले आयुष्य एका चांगल्या जगाच्या दिशेने काम करण्यात व्यतीत केले - जेथे शिक्षण पूर्वग्रहांना पराभूत करते, जिथे धैर्य क्रौर्याला सामोरे जाते, जिथे द्वेषाला जागा नसते. दोन उल्लेखनीय व्यक्तींची आणि त्यांचा असंख्य जीवनावर आजही होणारा परिणाम याची ही कहाणी आहे.

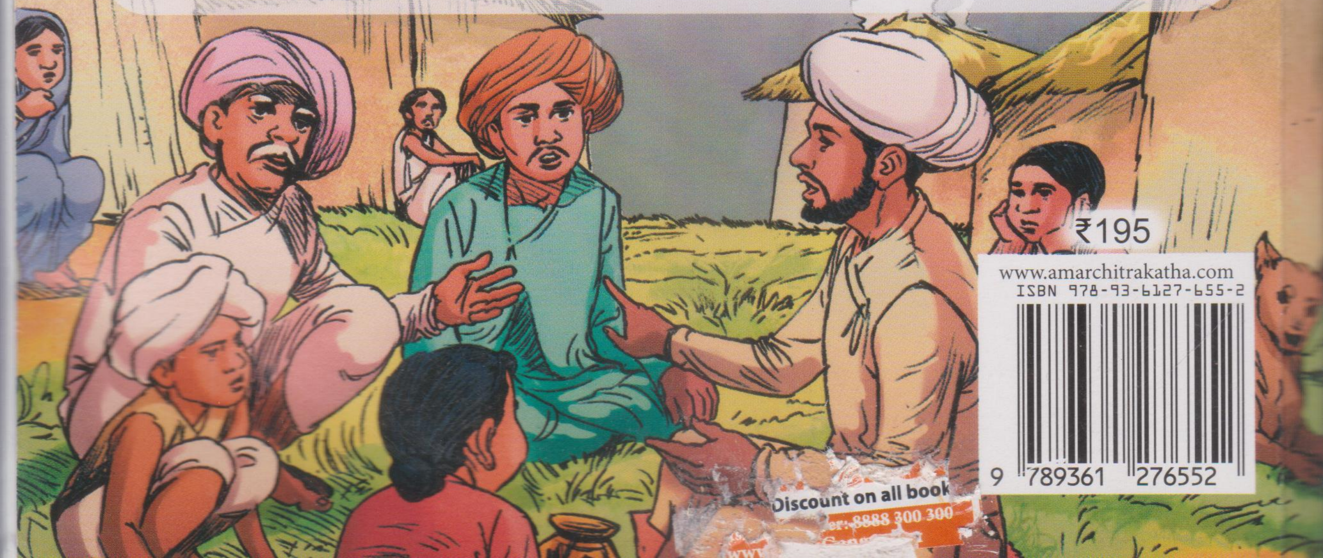

₹195

www.amarchitrakatha.com
ISBN 978-93-6127-655-2
9 789361 276552

Discount on all book
8888 300 300